

SÜMEGI GYÖRGY

Dokumentumok

PAÁL LÁSZLÓ ÉS PAÁL ALBERT
festőművészek munkásságáról

Sümegei György

Dokumentumok Paál László és Paál Albert
festőművészek munkásságáról

SÜMEGI GYÖRGY

DOKUMENTUMOK
PAÁL LÁSZLÓ ÉS PAÁL ALBERT
FESTŐMŰVÉSZEK
MUNKÁSSÁGÁRÓL

KÖNYVPONT
Budapest, 2024

A kötet megjelenését Kende László és dr. Mihalik Péter támogatta.

Az anyaggyűjtésben, a kiadvány összeállításában segített: Adriana Pantazi (Aradi Múzeum Komplexum – Arad, Románia), Bagosi Zoltán (Jászberény), Boros Judit művészettörténész, Buzay József (Százhalombatta), Dávid Lajos (Teleki Magyar Ház, Nagybánya), Gulyás Borbála (ELKH BTK Művészettörténeti Intézet), Hatvani Márk (Budapest), Jurecskó László (MissionArt Galéria), Kende László (Budapest), dr. Mihalik Péter (Budapest), Strébeli Róbert (Nagybányai Művészeti Múzeum, Románia), Székely Sebestyén György (Quadro Galéria, Kolozsvár, Románia), Takács Péter (Takács Galéria, Százhalombatta), Veress Emőd (Kolozsvár, Románia), Ujj János (Arad, Románia), Wolfart János (Darabanth Aukciósház).

A kiadó és a kötet szerkesztője köszöni szíves közreműködésüket.

© Kende László, 2024

© Dr. Mihalik Péter, 2024

© Sümegi György, 2024

© Könyvpont Kiadó, 2024

ISBN 978-615-5436-55-0

Kiadja a Könyvpont Kiadó.

A kiadásért felel a kiadó ügyvezetője.

A borítón: Paál Albert: *Zazar-part a Pénzverdével*, 1920, fa, olaj, 69,5x65 cm, jelezve jobbra lent: Paál (Bagosi Zoltán gyűjteménye)

A borító hátoldalán: Paál Albert: *Napkelte Nagybányán*, vászon, olaj, 69x70,8 cm, jelezve balra lent: Paál (Nagybányai Művészeti Múzeum, Nagybánya, Románia)

Nyomdai előkészítés és kivitelezés: Könyvpont Nyomda Kft.

Felelős vezető: Gembela Zsolt

Emlékeink Paál Albertről

Kis füzetben kedves emlékek – egy kiváló festőművészről –, aki még csak „el sem feledett”, hiszen Magyarországon alig volt ismert. Munkásságának kiállítói korszaka Erdélyben volt, itt sikeresnek mondhatta magát.

Kende László és Mihalik Péter, e bevezető szerzői, sok kedves időt töltöttek a művész úr svábhelyi házában. Számukra „Berci Bácsi” maga volt a természet. A mókusok lejöttek a fáról, tenyeréből ettek, személyisége a ház körüli kert maga volt. Sziklakertjét, virág-gruppjait szeretettel és nagy szakértelemmel ápolta. Még mindig érezzük az erdőben szedett szagos mügével kevert pipadohány, az olajfestékes tubusok és a terpentín jellegzetes illatát. Aláfestésnek ott lengett a konyhából (vagy a nagy cserfa alatti ebédlő asztalról) beszűrődő, Rózsi (felesége, Kreisz Róza) néni-féle csorbaleves, töltike s a házi meggybor illata is. Nem is beszélve a Berci bácsi által „jegyzett”, faszénparázson sült flekkenről... Gyermekkorunkban sokat fociztunk, fejteltünk Vele a kert alkalmas részében, mert erre is volt érzéke. Az alkotás bizalmas óráit csak lopva figyelhattuk meg.

Kivételesen mehettünk „plein air” alkotásra, amolyan kirándulásként, láthattuk, ahogy góbé kezéből rámát formált és meghatározta a témát.

Festményeinek jelentőségét csak megöregedvén értékeljük igazán. Környezetünkben megszoktuk a képeket, rájuk nézve mindig jó érzés tölt el minket. Mindig felfedezünk újabb apró részletet, hangulatot.

Fölkértük Sümegi Györgyöt, hogy írjon Paál Albert magyarországi életperiódusáról, átadtuk a Paál családra és az őrá vonatkozó dokumentumokat, a nagybányai mesterek leveleit, fényképeket azért, hogy a most megrajzolt, első pályaképe még részletesebb s gazdagabb lehessen, hogy Paál Albertről megjelenjen az életét és művészi útját válogatott festményeivel bemutató összefoglaló – a mi támogatásunkban.

*Kende László
dr. Mihalik Péter*

Megjegyzések a Paál László dokumentumokhoz

Paál László arcképe (dr. Lázár Béla:
Paál László. Bp., 1903. 42.)

„Paál László műveit újra napvilágra hozta”¹, vagy „felkutatta Paál László műveit”² – e mondatok azt jelentik, hogy Lázár Béla fölfedezte Paál László művészetét, és bemutatta a hazai közönségnek.³ Az 1902-es kiállításáról szóló beszámolójában⁴ használta – noha nem idézte, és nem hivatkozott rá – Paál Gyulának a családja történetéről szóló összefoglalóját. Ezt a kézírásos összefoglalót⁵ Paál Albert is átadta lemásolásra 1951-ben a Művészettörténeti Dokumentációs Központnak, így maradhatott ott meg a leírása. Paál Albert Farkasnénak, a Művészettörténeti Dokumentációs Központ munkatársának azt is elmondta, hogy a nagybátyjáról „a családban csak azután kezdtek beszélni, amikor már Lázár felfedezte”. Azt

is hozzáteszi, hogy az apja, Paál Gyula „nagyon büszke volt Paál Lászlóra, és örült, hogy ő [a fia] festő lett”, mert ebben egyfajta családi tradíció folytatását, megvalósulását látta. Lázár Béla Paál László fölfedezése (kiállítása) előtt már bizonyosan kapcsolatban volt Paál Gyulával, akitől megkapta a család történeti összefoglalóját, amiből a családra és Paál László fiatalkorára vonatkozó adatokat beépítette a könyvébe is.⁶ Egyetlen adatban téved Lázár, mert Paál Bertát egyfolytában Paál László nővérének írja, noha a húga volt.⁷ Paál Berta Gyula ikertestvérének így írta 1886. okt. 11-én: „húgod”. S nemcsak az összefoglaló érdekelte Lázárt: képeket és leveleket is közvetített Paál Gyulától magángyűjtőknek és múzeumoknak⁸ (lásd a Paál Gyulának írt levelét).

¹ Lázár Béla dr. kiűntetése. Magyar Művészet, 1929. 235-236.

² Művészeti Lexikon III. Főszerk.: Zádor Anna és Genthon István. Bp., 1967. 36.

³ Paál László kiállítása, Nemzeti Szalon, Budapest, 1902. november-december

⁴ Lázár Béla: *Egy s más Paál Lászlóról*. Művészet, 1902. 5. sz. 297-318.

⁵ Mgt., Bp.

⁶ Dr. Lázár Béla: *Paál László*. Bp., 1903. 23-48. Később átdolgozva és kibővítve: Lázár Béla: *Paál László élete és művészete*. Franklin-Társulat, Bp., 1929.

⁷ Ezt a tévedését Lázártól átvették: Farkas Zoltán: *Paál László*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalat, Bp., 1954., Bényi László: *Paál László*. Corvina Kiadó, 1977. 8., 11., 14.

⁸ Lázár Béla [...] „a Paál László- és Szinyei-képek adásvételében működött közre. [...] Olyan mű megvételében közvetített, igaz, már akkori viszonyok között is igen nagy pénzért, mely festmény egyike a [marosvásárhelyi] képtár büszkeségeinek”. Murádin Jenő: *Honnan a Ferenczy és Paál? Látó* (Marosvásárhely), 2009. 11. sz. 81-85.

A Paál Gyula-féle családtörténet rögzíti a testvérek pontos születési és részben halálozási adatait: László Ferenc Árpád⁹ Zám, 1846. július 30.; Gyula Zám, 1848. szeptember 22-Arad, 1921; Berta Zám, 1848. szeptember 22-Nagykanizsa, 1889. május 30. Ugyanekkor mind hármójukra vonatkozó fontos megjegyzést tesz, ami a levelezésükből is erősen kitűnik: „Rossz csilagzatba születünk – sorsunk a küzdés”. A zongoraleckéket is adó, jobbra családoknál nevelőnként dolgozó Bertához László bátyja erős testvéri szeretettel ragaszkodott.¹⁰ Paál László „leveleiben életének döntő elemei: az élet és művészet szeretete és anyagi küzdelmei nyilvánulnak meg”. A családja tagjaihoz intézettekben „teljesen őszintén közöl mindent, ami foglalkoztatja.”¹¹ Lelkes, melegszívű, életimádó művész, aki szakadatlanul iparkodik továbbfejlődni. De felfelé törésében gátolja, hogy folyton küzdenie kell nagy szegénységével. Leginkább nővérével, Bertával levelezett, akit fölötte szeretett.”¹² Ahogy Berta az ikertestvérehez, Gyulához néha sürgető-számon kérő hangon, de mindig igaz, ragaszkodó testvéri szeretettel írt nagyszámú (132 maradt fenn) levelében. A nyolc (más forrás szerint) kilenc gyerekes Paál Gyulát korán nyugdíjazták, s a nagycsaládja fönntartása miatt állandó pénzavarral küszködött. Amikor Lázár Béla, kutatásai során hozzá is eljutott,¹³ akkor a nála lévő leveleket s egyéb dokumentumokat, valamint képei(ke)t is értékesítette az ő segítségével. Ugyanakkor odafigyelt László testvére műveinek a sorsára, és azok sokszorosítása után öneki vagy az örököseinek járó jövedelemre is.

Nagybátyja emlékőrzésébe Paál Albert is bekapcsolódott. Képeit „1914-ben a Szépművészeti Múzeumban látta először. A most hiányzó, Németországba hurcolt képeit is látta, akkor nagy hatással voltak rá”. Az édesapjától átvette és megőrizte az itt közölt Paál László-dokumentumokat és az apja családtörténetét, valamint Paál László Paál Gyulának írt leveleit is leíratta 1951-ben a Művészettörténeti Dokumentációs Központban. Még erdélyi időszakában kapcsolatban volt, levelezett Lázár Bélával egy Lázár által Magyarországon megrendezendő kiállításának a tervéről.¹⁴

⁹ A szülei esketése: 1845. szeptember 20. Az adatokat kiegészítettem: Marosillye Római Kath. Plébánia hiv. Megyesi János által kiadott Értesítés szerint, 85-1908. szám „Arad város 4283-1908. sz. a. Paál Gyula részére kiadott szegénységi bizonyítvány” melléklete (Mgt., Bp.)

¹⁰ A Szépművészeti Múzeum-Magyar Nemzeti Galéria Adattárában tizenkilenc Paál László levél található, amelyeket húgának, Paál Bertának írt. Ezekből („amelyek a század elején Lázár Béla útján Paál Gyulától kerültek a Szépművészeti Múzeum tulajdonába”) Bényi László az általa legfontosabbnak tartott hatot teljes terjedelmében közölt. Bényi László: *Paál László 1846-1879*. Képzőművészeti Kiadó, Bp., 1983. 38-54.

¹¹ Ez jellemzi a Munkácsynak írt nyolc levelét is: Farkas Zoltán: *Paál László levelei Munkácsy Mihályhoz*. Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyvei X. kötet. Szerk.: Dr. Csánky Dénes, Bp., 1940. 195-201.

¹² Farkas Zoltán: *Paál László*. Képzőművészeti Alap Kiadványkötet, Bp., 1954. 43-51.

¹³ *A Nemzeti Szalon Aradon* (Paál László műveinek kiállítása). Aradi Közlöny, 1903. november 12.

¹⁴ *Paál Albert – Paál Lászlóról*. MTA, BTK Művészettörténeti Intézet, Adattár, MDK-C-II-22.

Paál Gyula följegyzése a családjukról¹⁵

1. Mikor lett az apa postamester?

Amennyire édesanyám elbeszélése után visszaemlékezem, édes atyám a 40-es években Zám (Hunyad megye) posta kezelő volt, Méltóságos Bró Nopcsa Lászlónak pedig meghitt, bizalmas embere, a 48/49-es események idejében Arad megye Gyorokra László János gazdatisztához menekült, később pedig Aradon bujdosott. Az odvosi postamesterséget a 48/49-iki események lezajlása után, az 50-es évek elején, a berzovai postamesterséget az 50-es évek közepén nyerte el.

2. Ki volt az anyám?

Fülöp Alojzia született Felpestesén (Hunyad vármegye). Leánykori éveit a Bró Nopcsa családnál töltötte, ott nevedett, férjhez menetelég mindig a Nopcsa család udvarában volt. Különösen a báróné részéről mindig nagy szeretetben állott.

3. Hány gyermekük született, azok története.

László, Gyula és Berta. Gyula és Berta ikertestvérek, születtek 1848 évi szeptember hó 22-én Zámon. Gyula, gyermekeit a szülői háznál töltötte, hol magántanuló. Később Aradon a Kereskedelmi iskola bevégezése után, mint posta kiadó részben atyjánál, részben pedig idegen helyen töltött. Később, 1875 évtől 1883 évi december hó végéig Temes megye újaradi szolgabíró-ságnál, 1884 évi május hó 4-től 1900 évi június hó 16-ig Arad szab. kir. város közönségénél, mint írnok munkálkodott, azolta állás nélkül van.

Az 1948/49 forradalom idején, vagyis születése évében az oláhok (móczok) vad csordája keresztatyja, Méltóságos Bró Nopcsa László zámi kastélyát, hol szüleim akkor laktak, feldúlták, felégették. Akkor édes anyánkat a petrisi jegyzőnével december havában, a legnagyobb hidegben pópájuk vezetése alatt ingbe levetköztetve egy fához kötötték, hol élet-halál között lebegve az ellenséges csorda hadba vonulása után csak 48 órai kannibáli kínzások után lettek megszabadítva. Én és Berta nővérem gyermekágyunkból a móczok által kihányattunk és labda módra ide oda dobattunk, akkor jobb lábamra nyomorék is lettem. Laczi, mint már cseperedő gyermek egy pincébe menekült, és ott elaludt, így menekült meg a csorda had kínzásaitól. Szüleim vagyonát a móczok elrabolták, és házi állataikat elhurcolták, és teljesen kifosztva koldusbotra jutottak. Berta sorsa megegyezik Gyuláéval, azzal a különbséggel, hogy a természettől elég ésszel volt megáldva, és amiért egyetlen

¹⁵ Paál Gyula írásmódját csak a legszükségesebb esetekben (pl. központosítás) javítottuk.

lány gyermek, szüleimnek dédelgetett kedvence volt. Szüleim tönkre jutásaig a szülői háznál töltötte gyermekéveit, későbben a posta kiadói vizsgát különös sikerrel letette, maga volt kénytelen önfenntartásáról és édesanyja eltartásáról gondoskodni, édesanyánk halála után mint nevelőnő tartotta fenn magát. 1885 évi január 15-én egybe kelt Csököli Dely György gazdással, kivel 1889 évi május hó 30-án Nagykanizsán bekövetkezett haláláig férje és mostoha gyermekei által a legbensőbb ragaszkodás és szeretettől körveztve volt, mi nővérem részéről hasonló módon viszonzva lett, bárha az anyagiakkal ott is sokat kellett küzdenie, de sorsát mindig nagy türelemmel és magadással, Istenbe helyezett bizalommal tudta elviselni. Én 11-12 éves koromban hagyomány és fekete himlőbetegségekbe hallásomat vesztettem, ezen fizikai hiányok miatt az élet küzdelmeiben nagyon háttérbe szorultam, és sok szenvedéseken és megpróbáltatásokon estem át, most pedig mások gazságai és fondorkodásaik folytán állásomat vesztettem, és most, 8 gyermekemmel a legnagyobb nyomorral, úgyszólván éhséggel kell küzdenem.

4. László születése?

Született Hunyad megye, Zámon 1846 évben, hónapot, napot nem tudom.

5. Gyermekkora, ifjúsága, természetszeretete mikor ébredezett? A vidék leírása.

Gyermek idejét nagyobb részt odvosi házunkban töltötte, ahol az alsóbb iskoláit mint magántanuló végezte, felsőbb iskoláit pedig Aradon. A szünidő alatt, névnap, ünnepek alatt atyánk Laczi iskola barátait Aradról 4-es fogatú társszekérrel hozatta ki, sokszor 12-3 kocsi diák vendég rándult ki, hol a szünidő a közeli hegyes vidék bebarangolásával, színjátékok előadásával, vadászzal, háborúskodással, közbe-közbe táncmulatsággal telt el. Különösen József napja és az úrnapi búcsú volt a mulatságok célpontja.

Miért aprólékos eseményt felemlítem, hogy Mándoki Bélával, ki a társaság vezér kolomposa volt, már nem mert a társasággal bevonulni, hanem teszem a szomszédos Milova készségében elvált társaitól, és csak később, gyalog vonult be, félve atyánk dorgatóriumától, ilyenkor atyánk első kérdése ő volt, hát Béla hol maradt? Mások megtörtént, hogy Maridoszi Laci és Demolreszku Terenti az odvosi pap fia atyánk által az aratómunkások és kaszások felügyeletére kiküldettek, ők azonban az akkor épült házunkban tartott színi próbák tanulása végett bezárkóztak, atyánk azonban, élve a gyanúperrel, kiment a földekre, hogy lássa, miként teljesítették parancsát, Laczi rendesen egy üveg pálinkával meghitt cselédjét megvesztegette, hogy a teljesített munkáról számoljon be, midőn atyánk már előzőleg hazatért, a három színész a munkások elé vonult. Kalapjukat felbokrétázva tértek haza, és elkezdettek a dolog miatti lefolyásáról beszélni. Olyankor atyánk haragos arcot vágva megkorholta

őket, de csínjeikért sohasem tudott haragudni. Mulatságuk célpontjául nevelőnket, a regále-bérlőt és egy ott tartózkodott elszegényedett grófnőt használták. A húsvéti öntözés igazi ősi szokás szerint cseberrel és vedrrel ment végbe, az utolsó farsang eltemetése a mulatságuk, legvidámabb szórakozásuk egyike volt. Laczinak a lovaglás kedvenc szórakozása volt, rendszeren Konopi Kálmán és Sándor társaságát kereste fel, hol mindig művészi hajlamának megfelelő szórakozást talált. A berzovai otthon már a komolyabb tanulmányok hajléka volt, rajzolással és festéssel töltve idejét.

Természetszeretete úgyszólván gyermekkorában ébredezett, anyánk mondtotta, hogy első tárgy, amit kezébe vett virág volt. Már serdülő korában egy vadvirágért képes volt éhen, szomjan a legfárasztóbb utat is megtenni, már a hajnali órák a réten és az erdőségben találta, Berta nővérét,¹⁶ kit rajongásig szeretett, a reggelizés idején vadvirág csokorral lepte meg. Ezen hajlama mindig jobban-jobban fejlődött. A vidék, a Maros jobb partján vadregényes hegység által övezve terül el, a hegység alján pedig termékeny síkság vonul végig.

6. A *postamesteri ház*?

Az odvosi a község közepén, magas földszintes, kőből épült, a felső rész 5 tágas szobából, konyhából, éléstár és mellette egy kis szoba, alatta pedig nagy pince terül el, az alsó lakás egy szoba belső cselédeknek, egy nagy kocsiszín, ismét egy cselédszoba, egy 24 lóra való istálló a végében, aztán ól és majorság, ketrec, nagy udvar és gyümölcsöskert, az udvar első sarkán egy kerek kút, a háztól oldalt fekszik. A berzovai ház a község végén, de annak központjában, a vasúti állomással szemben a község balfelőli részén van, hosszas fa épület, 3 szoba, konyha, éléskamra, egy később kőből épült helyiség, cselédszoba és konyhával, és a hegy tövében, ahol nagy szőlőskert van, az épülettel szemben 24 lóra való istálló, nagy kocsiszín, a hátsó udvarban körülbelül 80-100 drb kocza sertés részére szolgáló pajta fekszik. A berzovai ház most Wolheim örökösök vagy Seidner Bernát, az odvosi ház Konopi Sándor birtokos tulajdonát képezi.

¹⁶ Lehet, hogy az ikrek közül először Berta születhetett, ezért nevezik Paál Gyula nővérének, máskor meg hugának.

7. A szülői háznál lefolyt élet?

A szó szoros értelmében a vendégszeretet hajléka volt, ünnep, névnap vagy bármely ünnepélyes alkalom vendéglátás nélkül soha el nem múlt. Míg Odvason laktunk, a vasút még nem közlekedett, a fiatalság Radnáról, Lippáról, sőt, Aradról is zeneszóval, 10-15 kocsival rándultak ki. Különösen az úrnapi búcsú és József napját használták fel, olyankor rendszeren nagy táncmulatság kerekedett, ami sokszor két napig tartott, a vendégek kocsijából a kerekeket kiszedték, lószerszámaikat eldugták, úgyhogy akarva, nem akarva, maradniuk kellett. Sokszor megesett, hogy a fiatalság számára fekvőhely sem jutott, ilyenkor vagy a szabadban, vagy a táncteremül használt szobában szalmán feküdtek. Laczi szenvedélyesen szerette a táncot.

Atyánk, cselédei iránt bár szigorú, de mindig jóindulattal viseltetett irántuk. Fizetésük felért egy kishivatalnok fizetésével. Névnap és ünnepélyek alkalmával bőven megvendégelte őket, hűséges cselédeit kiházásította, és oly lakodalmat tartott, ahol a vidék legelőkelőbbjei vettek részt, a tánchelyiség zöld fagallyakból volt felállítva és egy ily lagzi 2-3 napig is tartott. Különösen két kedvenc cseléde volt, kikre sokat áldoz. Ezeknek egyike Dabalán Damaszkín nevű fiú szülői házuknál nevelkedett, kinek esküvőjén az esketési szertartást maga Bonár Sándor temesvári püspök őminenciája M. Radnán végezte, a lakodalmas nép pedig 4-es fogatokon vonult be. Bró Nopcsa László ömértóságának is oly kedves embere lett, hogy valahányszor a postakocsin utazott, Laborsintól Aradig kellett mennie, mert a postásip kezelését vérvesztésig vitte, útjában folytonosan kellett fújnia, ez a hegység által visszaadott melodikus visszhang az emberi lelket egészen elragadta. Atyánk a szép lovakra igen sokat áldozott. A postával utazott utasok már előre örvendtek, mikor az odvosi és berzovai állomásokat elérték, postalovai egytől egyig díszfogatba is beillettek volna.

8. Nővére sorsa, mikor ment férjhez, kihez, mi történt vele 1879-ig.

A 3ik pontban már részletezve van.

9. László aradi tanuló évei, a jogi pálya története, letette-e ő ott az érettségét, segítette-e ott a Bró Nopcsa család?

Aradi tanulóéveit a 60-as években kezdte meg, mert alsóbb iskoláit Odvason a szülői háznál, mint magántanuló végezte. Atyánk taníttatására nagyon sokat áldozott, mindég gondos nevelésben részesült, gimnáziumi iskoláit az aradi minoriták gimnáziumában végezte, amelynek akkor Lidy Nándor volt az igazgatója, iskolatársai voltak Sarlól Domokos főkapitány, Boros Vida fő-reáliskola igazgató, Salacz Béla temesvári kir. törvényszéki elnök, Nyáry Béla nyug. városi alkapitány, Péterffy Antal ügyvéd, a nemrégén elhalt Haiger Ernő,

az ugyancsak pár éve elhalt Ternojo Cézár újaradi gyógyszerész és Mándoki Béla volt aradi szemész igazgató, aki most Debrecenben élvezi a nyugdíjat.

Bárha édes atyánknak az volt az óhajta és kedves eszméje, hogy a jogi pályát végezze, azt nem végezte, mert azon pálya iránt soha semmi előszereettel nem viseltetett, és mert hajlama a művészpályára vonzotta és folyton hírnévre vágyódott. Az érettségit mint magántanuló végezte, mert vizsga előtt tüdőgyulladásba esett, és már a halállal is vívódott. Hogy a Bró Nopcsa családtól kapott-e segílyt, én határozottan nem tudom, de igen valószínű, mert családunk iránt minden alkalommal a legjobb indulattal viseltetett, és bőkezű áldozatkészséget tanúsított. Nagyon is feltételezhető.

10. Az atyának bécsi útja mikor volt?

Arra nem emlékszem, de nincs kizárva a lehetősége, mert Laczi irányában, midőn művészi hajlamát észrevette, határtalan rajongással viseltetett, minden valóját büszkeség töltötte el, kiképeztetésére egy kis vagyonnal felérő áldozatot hozott, ha ezen út megtörtént, csakis a 60-as évek utolján lehetett.

11. Mi történt az apával, mikor halt meg, mikor az édesanyja?

Mikor az erdélyi vasúti közlekedés megnyílt, az odvosi postamesteri állás beszüntetve, illetve Konopra áthelyezve lett, és így az ezreket érő ház teljesen értéktelenné vált, mert a község a vasút megnyitásával minden forgalmát veszítette, és csak a berzovai postamesteri állással egybekötött csekély jövedelméből a régi időkbeli származott adósságok fedezésére nem telt, az odvosi és berzovai házai adóssággal terhelve voltak, a kincstártól kert, földek utáni magas haszonbér fizetések, az utolsó években ért súlyos elemi csapások, árvíz, szárazság, fagy, folytonos esőzések vagyoni állását és jövedelmi forrását teljesen megsemmisítette és aláásta, hozzájárulván ahhoz, hogy a postajáratok után élvezett posta földek haszonélvezete a vasúti közlekedés megnyitásával elvonatott, és mert olykor a postakezelést személyesen nem teljesítette, hanem azt idegen, néha megbízhatatlan egyénekre bízta, kik ebben a járatlanságát felhasználva, bizalmával és jóhiszeműségével rútul visszaéltek, úgy annyira, hogy pénzkezelési hiány miatt állását veszítette 1875 évtől 1876 évi szeptember hó 8-án bekövetkezett haláláig.

[Laczi] az én segílyezésemre a berzovai állomásról indult, akkor szegény anyánk a vasúti állomás pályaudvarán meghatottan zokogva vett örök búcsút tőle, és jóslatszerűleg mondotta: na édes Laczim, mi nem fogjuk többé az életben látni, és jóslata beteljesedett. Laczi vigasztalni és megnyugtadni igyekezett, mondván: ne sírj, drága jó anyám, hiszen Bécs és Párizs sincs a világ végén.

12. Rajziskolában töltött idejéről és erdélyi utazásai?

Rajziskoláit gimnáziumi tanulmányaival együtt kezdte végezni, de a szünidők alatt mindig rajzolásba merült. A festészetben az első oktatást Bóm Antal¹⁷ aradi festőtől nyerte, tovább képeztetését pedig Bécs, Düsseldorf és Párizsban. Erdélyi utazásai alatt Erdély legnevezetesebb tájairól vázlatokat vett fel. Lefestette a dévai várat, a Retyezát vidéket, a hunyadi hegyeket stb. Sokszor egész nap el tudott ülni, ahogy belemerült a remek táj csodálatába. Úti társai voltak: Loninger Mihály, unokatestvére, Demi Treszku Terenti, Goldscheider Béla, ez utóbbival nagyon meghitt barátságban élt. A Goldscheider család, ki-nek Aradon könyv- és papírkereskedése volt, lakását Bécsbe tette át, hova Béla is követte szüleit, nem tudom, él-e még, de ha még életben van, László ifjúkori és erdélyi utazásairól érdekes és megbecsülhetetlen adatokkal tudna szolgálni.

László erdélyi utazásait legnagyobb részben gyalog tette meg, kocsit csak a legnagyobb szükségben vagy kényszerűségben használt, a vasúti közlekedés utazásainak utolsó évében nyílt meg, de azt igénybe sohasem vette. Utazásaiból nevezetes ásványgyűjteményt hozott haza, és mindig gazdag vázlatokkal tért haza.

Felemlítem még, hogy utazásairól és élményeiről naplót vezetett, azok, ha a Dely családnál találhatók nem volnának, talán Párizsban Munkácsynénál lesznek. Külföldi művészi pályája és tragikus halála az egész művelt világ előtt sokkal ösmertebb, hogysem annak részletezésébe bocsátkozhatnék.

Paál László levelei Paál Gyulának¹⁸

1.

Édes Gyulám, soraimmal veszel 19.- forintot, éppen most veszem kezeimhez, s miután tudom, mily türelmetlenül várod, indítottam azonnal útnak, íráj mentől előbb, addig is ezerszer ölel s csókol szerető bátyád. Külön csókokkal névnapj szíves leveledért, Isten Veled,

bátyád László

Íráj mentől előbb, és viseld jól magad.

2. 27. B'de Clichy

Édes Gyulám! Bocsd meg, hogy nem írtam eddig, minden percben vártam, hogy pénzt is küldhettek, a legjobb akarattal még most sem tehetem, hanem amennyire lehet, légy nyugodt, a tartási költséget minden esetre megküldöm

¹⁷ Böhm Pál (1839–1905) festő, az aradi festőiskolájában legkiválóbb tanítványa Paál László volt.

¹⁸ *Paál Albert – Paál Lászlóról.* MTA, BTK Művészettörténeti Intézet, Adattár, MDK-C-II-22

8-10 nap alatt, ha a földből is kellene kiteremtenem. Szemrehányásaidat nem érdemlem meg, ha tudnád, hogy három hét óta mily nyomorúságosan élek, nem szólnál semmit. Vegyél magadnak bátorságot átélni ezt a sok nyomorúságot, arról meg lehetsz győződve, hogy én, amennyire tehetem, nem foglak soha elhagyni, ha eddig oly keveset tehettem, hidd el, hogy nem az akaraton múlt. Sajnálalak szívemből, és sírok naponta helyzetetek felett, csak nem tudom hogyan megváltoztathatnám, bizonyos lehetsz benne, hogy nem mulasztanám el. Írjál kérlek mentől előbb, szeretnék főnökködni írni, s megkérni, hogy legyen jószág és könyörülettel irántad, s biztosítani, hogy a költségeidet minden esetre megfizetem. Isten veled, ölel ezerszer szerető bátyád

Laci

Írd meg a címet.

3. Páris, Deer 3. Fb.

Édes Gyulám! Leveleid mindig rejtelmesek, az Istenre kérlek, írd meg, hogy hogy áll a dolog, s mivégett akarják Bertát törvény elé idézni, micsoda bűnt követett el, hogy a sors és az emberek annyira üldözik.

Holnap küldök 10.- forintot, most lehetetlenség többet küldenem, arra, hogy én neked most egyszerre 100.- forintot küldjek, nem reménykedhetsz, mivel magam is a baj és a nyomorúság kenyerét eszem.

Isten veled, ölel szerető bátyád

László

4. 75. B'de Clichy. Páris dec. 3. fb.

Édes Gyulám! Kérlek küldjél postafordultával valami bizonyítékát annak, amit írtál, ami ugyan annyira felháborított, hogy ma képtelen vagyok neked többet írni.

Isten veled, ölel bátyád

László

5. júl. 26.

Édes Gyulám! Légy már pár napig türelmes – 2.-án, 3.-án küldök minden esetre pár forintot, eddig nem küldhettem a legjobb akarattal sem.

Isten veled, ölel szerető bátyád Laci

Berta végett légy nyugodt, nincs többé semmi baj.

6. Páris 28. 77.

Édes Bertám! Gyula megküldte ügyetlenül leveledet, és ez az oka, hogy nem írtam.

Isten veled, bátyád László

7.

Édes Gyulám!

Itt küldöm a kért 10.- forintot, türelem, amennyire lehet, most nekem is nagyon-nagyon rosszul megy a dolgom, hanem amennyire lehet, légy nyugodt, ahogy csak egy kis pénzhez jutok, küldök ismét egypár forintot. Írjál, hogy megkaptad-e idejében, mert nagyon nyugtalan vagyok.

Isten veled, ezerszer ölel, csókol szerető bátyád

László

Részletek Paál Berta, ikertestvérének, Paál Gyulának írott leveleiből,¹⁹ amelyekben László (Laczi) testvérét említi

Édes Gyulám!

Moroda jan. 25. 876.

Csak hárman vagyunk! ki-ki maga bajaival; a keserű, nehéz megpróbáltatásokból mindnyájunknak kijutott, egyformán nagy adaggal! Mi vigasztalhatná egyiket úgy, mint a másikat más, mint az: hogy van, ki szeretettel gondol reánk – s kire szeretettel gondolhatunk! Az élet nehéz gondjai közt – mely még jelenünket keseríti – nem ad-e e gondolat erőt a küzdelemre?!

Sokszor keserűn kifakadnék a sors ellen – de reád s Laczira – gyöngéd szeretettel gondolva – elnémulok. [...]

Laczinak is nagyon rosszul mehet – mert szegény, bár mindig biztat s ígéri, hogy kisegít a bajból – még egy krajcárt sem küldhetett mióta eljöttem Új-Aradról.

Édes Gyulám!

Kis Komárom febr. 24-én 876.

Laczitól még most sem kaptam levelet.

Édes Gyulám!

Kis Komárom aug. 13. 876.

Laczi mikor írt nektek – és mit ír?

Édes Gyulám!

Moroda decz. 25-én 876.

Hallatlan alávaló emberek vannak a világon! – ha jobban leszek, majd mindent elmondok hosszasan. Addig csak annyit: ha Laczim kérdést tenne nálad ügyem felől – arra felelni hagyd reám, neki is írok hosszasan.

Édes Gyulám!

Moroda febr. 28-án 877.

A kért pénz végezt írtam Laczinak.

¹⁹ Paál Berta a leveleit zömében fekete tintás tollal írta, néhányat azonban lilával. Csak és kizárólag László bátyjukra vonatkozó mondatokat emeltem ki a leveleiből.

Édes Gyulám!7

Moroda márc. 13-án 877.

Laczi nagyon-nagyon rosszul áll most.

Édes Gyulám!

Kiskomárom ápr. 5. 877.

Küldöm Laczi levelét, hogy lásd, mint áll ő is. Kérlek, küldd vissza mielőbb, és válaszolj azonnal.

Édes Gyulám!

Nagykanizsa aug. 17. 877.

Nekem most is el van foglalva minden percem, mert dolgoznom kell, hogy eltarthassam magam, ami minden szorgalmam mellett sem volna elég, ha Laczi nem segítene, bár ő is igen-igen keveset tehet most – nagyon rosszul megy neki is.

Édes Gyulám!

Bártfa, dec. 10. 877.

Három hónap óta ma kaptam először Laczitól e pár sort. Nem tudom, mit írhattam neked – de azt tudhattad, hogy lelkemnél is jobban szerettem őt mindig, valamint téged is. – Percnyi gyengeségemet, ha vétettem ellene, csúnyán használtad fel ellenem. Tudod-e, hogy ez legnagyobb fájdalom az életben, pedig már nagyon sokat szenvedtem. Nem tudom, mit irigyelhettél rajtam!?

Édes Gyulám!

Boica dec. 23. 877.

Ami Laczihoz való őszinteségemet illeti – én helyzetemről neki éppen semmit sem írtam, tehát sem így, sem úgy, mert ő sem írt, s így én sem írhattam.

Nagyon szeretném tudni, hogy miféle, vagy melyik leveletem küldted el neki, mert még csak nem is képzelhetem.

Laczitól még nem kaptam levelet. Hát te?

Édes Gyulám!

Boica dec. 30. 877.

Laczi még most sem írt!

Édes Gyulám!

Dobsina jan. 8. 878.

Laczi írt már egy rövid levelet – megértettük egymást – most várok tőle egy hosszabb levelet.

Édes Gyulám!

Dobsina II/23. 878.

Laczitól se te, se én nem várhatunk most segítséget – mert hallgatásából gyanítva, nagyon rosszul kell, hogy menjen dolga – s azonkívül tudom, a kiállításra kell készülnie.

Édes jó Gyulám!
Laczinkról még nem kaptam új tudósítást.

Dobsina IV/11. 878.

Édes Gyulám!

Dobsina ápr. 30. 878.

Munkácsytól kaptam választ – sajnos csak nagyon is megerősíti Ternáju úr levelében közölt tudósításait. Megint írtam, ha megtudhatok valamit részletebben, azonnal fogom neked tudatni.

Rájöhettél, Gyulám, szavamra, ahol már azelőtt többször említettem, hogy Laczitól most mit sem várhatunk, mert igen rosszul kell dolgainak mennie, amit én akkor csak gyanítottam, sajnos, nagyon való. Akár előre is megírhatam volna, hogy hiábavalóság bárki által is íratni neki, úgysis megtett ő mindezt, mikor lehetett.

Édes jó Gyulám!

Dobsina júl. 15. 878.

Munkácsytól tegnap kaptam levelet. Szegény Laczink még mindig csak úgy van, mint volt, s képtelen a dologra. Bizony, szomorú ez reánk nézve, Gyulám, mert alig van remény javulásához.

Édes jó Gyulám!

Dobsina márc. 27. 879.

Utóbbi levelemből, mit hiszem, szintén megkaptál, láthatod, hogy már értesülve voltam a szomorú hírről; mint már megírtam, először a lapokból és 16-án a Munkácsynétől érkezett levélből. Addig mindig Munkácsy maga írt, de amint úgy látszik, igen szeretetre méltó nője írja. Ő is annyira fájjalja a veszteséget, hogy nem képes pár vigasztaló szót sem írni!

Mint írják, temetése szép volt – barátai mind kikísérték, s a kedves Munkácsyné Sedelmayernéval gondoskodtak koszorúról is koporsójára.

Szegény jó Laczink! Én, mint gondolhatod, vigasztalhatatlan vagyok. Fél életemet adtam volna oda, ha legalább betegségében csak egyszer is láthattam volna. Istenem, hogy így kellett mindennek történni! Én nem felejthetem csak egy percre sem, s alig várom, hogy legalább drága szép haját csókolhassam.

Óh, édes Gyulám! De hát most már csak ketten vagyunk, és mi is távol egymástól! De amint felejthetetlen Laczinknál csak növelte a távolság irántunk határtalan szeretetét, úgy mi is, Gyulám, azáltal fogjuk emlékét legnemesebben megtartani, ha összetartással és szeretettel fogunk egymáson csüngni, minden körülmények közt, jóban-rosszban. [...]

Laczink egy festményét az állam fogja megvenni – de természetesen ez adósságai törlesztésére fog fordítatni, amint Munkácsyné is írja.

Mint már írárom, hagyatékát illetőleg, ha küldenek valamit, azonnal részesítlek belőle, hogy neked is legyen emléked. Hogy miből fog az állani, nem

tudhatom. Mert annyi barátság és szívesség után, mit Munkácsy tett, gyöngédtelenség volna kérdést tennem, vagy éppen követelni valamit.

Nagyon rosszul esik, ahol írod, nehogy eltagadjak, vagyis elhallgassak valamit –, nem hiszem, hogy okot adtam volna engem ilyen oldalról ismerni. Azonkívül szegény jó Laczink sem hagyhatott kincseket, amin összeveszhetnénk. Bár nekem minden kis csekélység, ami övé volt, drága vagyon lesz, s őrizni fogom, mint valami kincset, s hiszem, neked is csak oly drága lesz emléke.

A Magyarországi Közlöny (Temesvár) levele Paál Gyulának, 1903. november 10.

Magyarországi Közlöny

Politikai Napilap

Temesvár, 1903. nov. 10.

Igen Tisztelt Uram!

Becsés soraira értesítem, hogy a Nemzeti Szalon szentistváni tárlatán²⁰ több Paál-festmény van kiállítva. A vonatkozó méltatást tartalmazó lapszámunkat (?) küldöm.²¹

Dr. Lázár Béla²² nem volt Temesvárott. Különben is a képkiallítást nem ő, hanem dr. Rózsa Miklós, a Szalon titkára rendezi.

A képtárlat csütörtökön este lesz berekesztve. Innen Aradra viszik a képeket.²³

²⁰ „Vidéki kiállításon először kerülnek bemutatásra Munkácsy-, Paál László- és Madarász-féle képek”. *A Nemzeti Szalon temesvári kiállítása*. Budapesti Napló, 1903. október 17.

²¹ Nem találtam meg a jelzett lapszámot. A temesvári kiállítás hét hetes volt.

²² Lázár Béla (1869–1950) kutatta föl itthon és külföldön Paál László műveit, és két kiállítást rendezett belőlük Budapesten. Ő volt Paál László első monográfiája. Kutatásai során került kapcsolatba Paál Gyulával.

²³ A Nemzeti Szalon kiállítása 1903. november 22-től két hétig volt Aradon, a polgári iskola dísztermében. *Képkiallítás Aradon*. Aradi Közlöny, 1903. november 7. „A tárlaton nagy számban fog-nak szerepelni a korán elhunyt, Arad megyei születésű Paál László festőművész képei. [...] Ezt az alkalmat felhasználja Lázár Béla dr., [...] hogy erről a kiváló tehetségű művészről egy felolvasás keretében beszámoljon az aradi közönségnek”. *A Nemzeti Szalon Aradon* (Paál László műveinek kiállítása). Aradi Közlöny, 1903. november 12. Az volt a terv, hogy a tárlatmegnyitás után az aradi színházban lesz Lázár fölolvása, este pedig Vészi József országgyűlési képviselő, a Nemzeti Szalon alelnöke olvas fel. *Felolvasás Paál Lászlóról*. Aradi Közlöny, 1903. november 17. Több mint háromszáz művet állítottak ki a negyedik aradi kiállításon. *A Nemzeti Szalon Aradon* (A megnyitás előtt). Aradi Közlöny, 1903. november 19. A kiállítás anyagát bemutató írás szerzője szeretné, hogy az „egész számottevő magyar művészet” jelenjen meg a kiállításban, ám elsősorban a „szalon belső emberei” szerepeltek. S hozzáteszi: „A kiállítás slágereit, a Paál László képeit is nem fogja a közönség oly műrekeknek élvezni, mint amilyenek”. Steiner József: *Aradi képkiallítás*. Aradi Közlöny, 1903. november 22. Részletesen tudósítanak a megnyitóról, a résztvevőkről (Aradi Közlöny, 1903. november 22.), a műtárgyvásárlásokról, kétszer verssel, és másodikra 3 karikatúrával. Forgács: *A hétről. Versek a műtárlatról*. A hét eseményeiből. Aradi Közlöny, 1903. december 5.

Szívélyes üdvözléssel és kiváló tisztelettel

[?] Miklós
szerk.

(*Magyarországi Közlöny* politikai napilap fejléces papíron, autográf. A levél sérült, két darabban van.)

A Szépművészeti Múzeum titkárának a levele Paál Gyulának, 1907. szeptember 18.

1267 szám/1907

T. cz.

Paál Gyula úrnak

Aradon

Hivatkozással 1907. évi augusztus hó 6-án kelt szíves levelére, van szerencsém a 300.- k-ás vételárról kiállított nyugtatványt oly kérelemmel megküldeni, hogy azt aláírni s érvényesítés végett idejuttatni szíveskedjék.

Mint hogy a vételárból 26 Ka bélyeg levonandó – a nyugta vétele után elkülendő összeg 298.74 Kát tesz.

A mi részünkről az ellen sem tehetünk kifogást, ha az aláírt nyugtát postai utánvétellel vagy megbízással bocsátja rendelkezésünkre.

Budapest, 1907. szeptember 18.

Kiváló tisztelettel a Szépművészeti Múzeum részéről:

Dr. (?)

titkár

(A Szépművészeti Múzeum Musée des Beaux Arts nyomtatott fejléces levél-papíron autográf.)

Kammerer Ernő levele Paál Gyulának, 1907. december 12.

1808 szám/1907.

Tekintetes Paál Gyula úrnak

Arad

A Szépművészeti Múzeum tulajdonában lévő Paál László-féle képekre vonatkozó szíves kérdezősködésre a következőket van módomban közölni.

Az ide csatolt modern képtári katalógusban (XVIII. terem) felsorolt adatok szerint az 1772, 2155, 2156, 2226, 2228, 2229, 2227, 2313, 2801, 2804 és 3200

Vészi József pesti elfoglaltságai miatt lemondta az aradi szereplését, s így valószínűleg Lázár Béla is, mert az Aradi Közlönyben nem említik többször, ahogy Paál Lászlót sem.

leltári számú képeken kívül (amelyekre vonatkozó adatok a katalógusban található), még a 2225 lsz. *Fatanulmány* (vászon, 91,5x72,5 cm) és a 2230 l. sz., *A borzovai út* (vászon, 97,6x130,4 cm) olajfestmények és az 1823 l. számú, *Erdő belseje* cz. rajz (papíron, vászonra húzva, 152,5x126,5 cm) vannak a Szépművészeti Múzeum tulajdonában. Közülük kettő (2801 és 2804) a Magyar Nemzeti Múzeumtól, a többi magántulajdonból került ide. Bpest, 1907. december 12.

Teljes tisztelettel

Kammerer Ernő igazgató

(A Szépművészeti Múzeum nyomtatott fejléces levélpapírján, autográf. A dátum alatt valószínűleg Paál Gyula ceruzás fölírása: Dr. Lázár Béla Luther u. 1. B Modern Művészet szerkesztősége Városligeti fasor 33 B)

Nyilatkozat, 1908. november 5.

Mely szerint alulírott, mint néh. P. L. festőművész egyedüli örököse úgy a magam, mint örököseim nevében kötelezőleg kinyilatkoztatom, hogy a Könyves Kálmán céggel a P. L. féle képek sokszorosítása tekintetében kötött megállapodások alapján a nevezett cégtől nekem vagy örököseimnek járó összes és bármilyen jövedelemből vagy haszonból Murádi Álmos úrnak a saját lakásán 10 azaz tíz százalékot minden esetben készpénzben fizetni köteles vagyok, és örököseim is kötelesek lesznek.

Egyidejűleg felhatalmazom Murádi Álmos urat, valamint a Könyves Kálmán céget, hogy ezen kikötött 10%-ra nézve egymás között közvetlenül számolhassanak minden további hozzájárulásom nélkül.

Nyilatkozat

Mely szerint alulírott kijelentem, hogy a Paál László féle festmények sokszorosítása utáni jövedelemből engem illető 10% jutalomdíj ellenében köteles vagyok a saját költségemen minden évben egyszer a Könyves Kálmán céggel leendő leszámoltatáskor Paál Gyula úrral vagy jogutódjaival Budapestre utazni, és ott a leszámolásnál jelen lenni, és úgy Paál Gyula, valamint jogutódjainak érdekében a legjobb meggyőződése szerint eljárni és segítségükre lenni.

Arad, 1908 november 5.

Murádi Álmos

(Autográf, föltehetően Murádi Álmos fogalmazványa.)

Paál László rokonai nyomorban

Aradról írnak: Paál Lászlónak, a hírneves néhai magyar festőművésznek Aradon él a rokonsága: Paál Gyula, a világhírű festőművész testvéröccse és családja. Paál Gyula évekkal ezelőtt napidíjas volt a városházán. Később munkaképtelen lett, és azóta a város kegydíjából, meg a jóakarók segélyeiből tengeti a saját, meg a héttagú családja életét. Mert hét élő gyermeke van. Régen, míg a bátyja élt, addig nem szenvedett szükségét, de mostanában csupa küszködés az élete. Egyetlen reménysege van az öreg embernek, a fia, Paál Albert, aki hír szerint, a nagybátyja talentumát örökölte. Alig fest néhány hónapja, és figyelemreméltó dolgokat produkált. Paál Gyula a napokban fölkereste Varjassy Lajos polgármestert, és városi segélyt próbált kieszközölni a fia számára. Valami csekély támogatást, hogy a fiú elmehessen tanulni valamelyik festőiskolába. A dolog még nem járt sikerrel. Az aradi közönség azonban, mint nekünk írnak, gyűjtést indít a Paál-fiú kitanítására.

(*Világ*, 1911. szeptember 22.)

Dr. Lázár Béla levele Paál Gyulának, 1916. március 6.

Dr. Lázár Béla

VII., Erzsébet-körút 9.

(New-York palota)

Telefon: József 52-35

Tisztelt uram,

Mint az itt mellékelt szelvény igazolja, én már febr. 12-én elküldöttem egyszer Önnek a levelekért kapott pénzt,

Nemz. Múzeumtól 25 Kor

Ernst Múzeumtól 10

összesen 35 Kor

s a hivatkozott iratokat külön levélben. A levél nem, de a pénz visszajött – „címzett ismeretlen” jellel. Most újra elküldöm. Hjah, háború van.

Az Albert²⁴ dologba beszéltem a minisz.-ban, – minden jót ígértek.

Híve Lázár B

(Lázár Béla nyomtatott fejléces levélpapírján, autográf. A fejléc mellett Paál Gyula ceruzás jegyzése: érk 916 III/6)

²⁴ Paál Albert katonai szolgálatára vonatkozik Lázár Béla megjegyzése.

Paál Albert festőművész

Paál Albert, 1930-as évek eleje

művészként a peremen, Aradon és Lippán még elzártabbnak érezhette magát. Az erdélyi művészettörténeti összefoglalókból is rendre kimaradt, vagy a szerzők legfőljebb a fősorolásaikban szerepeltetik.

Molnár Dénes *Erdélyi műtár*ában így mutatja be: „Paál Albert festő (Arad, 1895. augusztus 30. – †Arad, 1968). Tanulmányainak helye: Nagybánya, Bécs, Párizs. Lippán és Aradon rajztanár”. E szűkszavú biográfia nemcsak pontatlan, de életének és munkásságának az utolsó negyedszázadát nem is érinti. Mindezen pontatlanságokat az interneten magukat hirdető galériák közül több is mechanikusan átvette. Nézzük a tényeket: a halotti anyakönyvi kivonata szerint Paál Albert festőművész Budapesten (nem Aradon) halt meg 1969. december 15-én. De hogyan és mikor került Budapestre? Lipováról menekülve Szatmárnémeti érintésével, a feleségével együtt 1943 őszén. A házassági anyakönyvi kivonata szerint 1932. december 3-án „Paál Albert Géza festőművész, róm. kath. született 1895. augusztus 30. Arad, lakása: Arad, Sarindar u. 8.” házasságot kötött a Temes Torontál megyei „Lipován Kreis Rozália háztartásbelivel, született Lipován, 1900. febr. 27-én”.²⁶ Nem született

²⁵ Így: „Arad, 1968”. Banner Zoltán: *Erdélyi magyar művészet a XX. században*. Képzőművészeti Kiadó, Bp., 1990. 191., Molnár Dénes: *Erdélyi műtár*. Corvin Kiadó, Déva, 2002. 249. Továbbá: https://www.kieselbach.hu>muvesz>paal-albert_861 https://hu.wikipedia.org>wiki>Paál_Albert

²⁶ A születési és házassági, valamint a halotti anyakönyvi kivonatokat dr. Mihalik Péter és Kende László bocsátotta rendelkezésemre, ezúton is köszönöm nekik.

gyermekük, ám Paál Albertnek Nagybányán, házasságon kívüli született gyermeke, a szintén festővé lett Agricola Lídia.²⁷

Paál Albert festőművész, Paál László unokaöccse (őrá utal így Thorma a Paál Albertnek írt első levelében: „zseniális nagy mesterünk”). Festészeti tanulmányait Nagybányán Ferenczy Károlynál kezdte 1912-ben, majd folytatta Réti Istvánnál (1913), és végül Thorma János tanítványa lett, nála fejezte be a tanulmányait (1914, 1915, 1920–21).²⁸

A vezető mesterek mindegyike nagy számban írhatott az iskola működéséről és a nagybányai körülményekről érdeklődőknek tájékoztató leveleket, majd szükség szerint ügyes-bajos ügyeikben (ösztöndíjakhoz támogató levelek, katonai szolgálathoz adatok szolgáltatása, a nagybányai tanulmányokról bizonyítvány kiállítása stb.) is eljárta. Például Krizsán Jánosnak ösztöndíj-támogató levelet írt Grünwald Béla, ill. a Nagybányai Szabad Festőiskola három alapító mestere, Ferenczy–Thorma–Réti közösen aláírt bizonyítványt adott Krizsánnak a művészeti tanulmányairól, Thorma János pedig a Nagybányai Festők Társasága elnökeként, illetve a Nagybányai Szabad Festőiskola igazgatójaként tájékoztatta.²⁹

Paál ösztöndíj lehetőségekről próbált tájékozódni Thormánál, amire ő részletes és pontos választ adott. Ám később ebből, „Paál Albert nagybányai növendék stipendiumügyéből” egy kis konfliktus is kialakult, ahogy Ferenczy Károly Rétinek írott (1913. ápr. 10.) leveléből kiderül: „Paál Albert segélyügye. Erre azt írtam az aradiaknak, hogy kérem őket, ne hozzám, hanem a Nagybányai festőiskola vezetőjéhez címezzék a segélyt, aki az idén Réti István. [...] Egyébként ajánlom, hogy Paál Albertet szorítsa, mint egy iskolásfiút, mert ha már nem egészen tiszta lelkiismerettel, érdemesnek ítélem segélyre, dolgozzék, s ne lopja a napot. Használja ki ezt a relatíve előnyös helyzetet. Ne gondolja, hogy a művészet nem munka, hanem csak hangulat és vágy”.³⁰ A Ferenczy levelekből kitűnik, hogy segélyre, stipendiumra, sze-

²⁷ Agricola Lídia (Nagybánya, 1914. július 9. – Nagybánya, 1994. április 22.). Bernáth Aurél lakott az Agricola-családnál Veresvizen, s ahogy írja: „egy nagy vásznon megfestettem Agricolánét, ahogy Lidit öltözteti, és egy másikon, ahogy meztelen kislányát nézi”. Bernáth Aurél: *Utak Panóniából*. Bp., 1960. 71–72. Murádin Jenő: *Egy művészcsalád Nagybányán*. Katz Márton Agricola Lídia. Bp., 2004. 13. (Ezentúl: Egy művészcsalád 2004.)

²⁸ Réti István: *A nagybányai művésztelep*. Bp., 1994. 169–171., 173.

²⁹ A *Krizsán János életére és működésére vonatkozó okmányok és dokumentumok hű másolata az eredetiekről* című melléklet Borghida István: *Krizsán János élete és művei* című kéziratának egy fejezete, amelyet az Institutul de Arte Plastice Ion Andreescu Cluj intézmény 1956. május 23-iki tanácsülésére, megvitatásra és jóváhagyásra nyújtotta be a szerző. (Gépirati másolat, mgt.) A dokumentumok nem jelentek meg Borghida István két kiadást (Bukarest, 1957, 1971.) megért Krizsán könyveiben.

³⁰ „Ölel Carolus”. *Ferenczy Károly levelezése*. Szerk.: Boros Judit és Kissné Budai Rita. Bp., 2011. 290. és 292. levél. Ferenczy 1914. szeptember 21-én kelt, Thormának írott levelében, a szubven-

rinte voltak Paálnál érdemesebb hallgatók is. Thorma mindezek ellenére segítőkészen állt mellette.³¹ Az aradi segélyügy kérdése fölmerül a Ferenczy és Réti levelekben, s ezzel Paál Albert nagybányai időszakára,³² anyagi gondjaira, illetve tanulmányainak a szülővárosa általi támogatására vonatkozóan nyerekünk pontos információkat. A katonáskodásával kapcsolatos problémák megoldásában Thorma, aki 1914-től volt a mestere, a legnagyobb készséggel segítette, ahogy írja Paál Gyulának, Paál Albert édesapjának: „örömmel közbenjárnék érdekében”. Ez az önzetlen, a tanítványokat minden körülményben, élet-elakadásban kisegítő - nyilvánvalóan sok idejét főlemészto – örök szolgálattevő magatartás jellemzi a nagybányai szabad festőiskola vezetőjeként (1917–1927) Thorma Jánost.

Paál Albert hat szezonban tanult Nagybányán, a szabad festőiskolában. Molnár Dénesnek a tanulmányaira vonatkozó, idézett adataiból (Bécs, Párizs) annyi bizonyos, hogy 1925–26-ban valóban járt Párizsban, s az ott látottak nyilvánvalóan hatottak művészi fölfogására, talán alkotói gyakorlatára is. Ám Paál alapvetően nagybányai iskolázottságú, a festészet szellemiségét és gyakorlatát a nagybányai mesterek (Iványi Grünwald Béla kivételével mind-egyik korrigálta) keze alatt sajátította el. Többek között lakott Veresvízen, Agricoláné³³ kis panziójában, ahol később Bernáth Aurél is jól érezte magát. Balla Béla³⁴ festőművész a Nagybányáról indult fiatalok sorában, az „aradiak közül” saját maga és Kiss Károly mellett Paál Albertet említi.³⁵ Az 1920-as iskolai kiállításon szereplő, nagybányai ihletésű műveiről a festő-társ Daday Gerő írta: „szélesen és erőteljesen felfogott szín- és formavilág”³⁶ jellemzi. A Paál Albert művészetéről született kisportré indokoltan utal arra a kettősségre, amit a nagybátyja, Paál László művészete és tisztelete állandósított benne: „Pályája kezdetén valami feloldhatatlannak tűnő kettősséggel

ció és a modellpénz-maradék szétosztása kapcsán említi még egyszer Paál Albertet, így: „megélhet ő az aradi stipendiumból”. 355. levél.

³¹ Sümegi György: *Pótlás Thorma János művészete dokumentumaihoz*. In: Halasi Múzeum 5. *Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 145. évfordulójára*. Szerk.: Szakál Aurél. Thorma János Múzeum Halasi Múzeum Alapítvány, Kiskunhalas, 2021. 452-455.

³² Az itt bemutatott levelek és néhány Paál Albert festmény szerepelt a Nagybányai remekművek magángyűjteményekből című kiállításon (Thorma János Múzeum, 2021).

³³ Leánya, a festőművész Agricola Lídia vallomása szerint „a festő Paál Albert [...] az édesapám volt. Az úgy történt, hogy szüleimnek tizennyolc évi házasság után sem lett gyermeke. Anyám pedig mindenképp gyermeket akart. Így születtem meg én 1914. július 9-én – a házasságon kívüli kapcsolatból.” Idézi: *Egy művészcsalád* 2004. 13.

³⁴ Balla Béla (1882–1965) festőművész, Nagybányán Ferenczy Károlynál tanult (1904–1905), 1927-ig Aradon élt, majd Nagybányára költözött. Paált Balla Béla „ajánlotta be” Ferenczy Károlyhoz. *Egy művészcsalád* 2004. 51.

³⁵ Balla Béla: *Nagybányai levél*. Erdélyi Hírlap, 1926. október 13.

³⁶ Daday Gerő: *Nagybánya művészi élete napjainkban*. Erdélyi Szemle, 1920. szeptember 25. VI. évf. 38. sz. 313.

viszonyult a nagy festő szellemi hagyatékához: nyomasztotta, ugyanakkor sarkallta is bizonyításra”.³⁷ Hozzátehetjük, hogy nemcsak az alkotói pályája legelején, hanem a teljes művészeti tevékenységében végig kíséri Paál László szellemi közelsége és műveinek az érintése, inspirációja. Mivel – amennyiben ez bizonyosan megállapítható – elsősorban ő is jobbára alakok nélküli tájképeket festett, amelyeken a természet ismeretét és szeretetét egyfajta nosztalgikus, gyakorta borongós hangulat lengi be. S talán ezen a ponton, egyes tájképei hangulatvilágában kerülhetett a legközelebb az ő festő kifejlődése idejére már ismertté vált nagybátyja életművéhez. A családjában elsősorban az édesapja, Paál László testvéröccse, Paál Gyula ápolta és örököltette tovább az emléket úgy is, hogy megírta a családjuk történetét (lásd a dokumentumokban), és a tulajdonukban volt fontos Paál László dokumentumokat (pl. levelek) hazai múzeumoknak továbbította azzal a szándékkal, hogy azok is szolgálhassák a testvére jelentős alkotói munkásságának a minél részletesebb megismertetését.

Ha Paál Albert festőművész műveivel szeretnénk találkozni/szembesülni, akkor a mai digitális világban a galériák és aukciós házak (pl. Bodó-, RévArt-, Villás Galéria, Quadró Galéria, Kolozsvár, Darabanth- és Pintér Aukciósház) honlapjain vagy az aukcióikon fölbukkant műveket összesítőben keressük azokat.³⁸ A Budapest Aukció honlapján ötvennél több Paál Albert kép, (méretük és jelzésük rögzítésével) mintegy gyűjtemény szerepel, s online-körülmenyekben tanulmányozható. Mindezen munkái és néhány publikált³⁹ alkotása sajátos, bizonyos pontokon egyéni alkotói pályáivet rajzol elénk. Ennek legfontosabb fixuma s a teljes életművet meghatározó fundamentuma a festő nagybányai képzettsége és Paál László mélyen természetvalló művészetének személyes, családi érintettsége. S mindkét jellemvonása meghatározza művei alapkarakterét, még akkor is, ha időnként és művenként próbálja meghaladni ezen karaktervonásait. Pl. egyes erdőmelyeket jelenítő festményein élénk – piros stb. – színeket is használ egyfajta életteliség megjelenítésére. A pályája első felében, Nagybánya vonzásában fogant tájképein a varázslatos, festői motívumvilágában a korszakban talán legtöbbre értékelt látványelemek, a városképi és tájrészletek együttese egyfajta deklaráló-bemutató, valamelyest távolságtartó megjelenítésben tűnnek föl. Talán a motívumok bemutatására koncentrálnak műveinek a minimális hangulati telítettségével került a legmesszebbre Paál László tájképeinek hangulatvilágától, amelyhez későbbi munkáiban sokkal közelebb jutott. A nagybányai motívumok, város-tájképek

³⁷ *Egy művészcsalád* 2004. 51.

³⁸ budapestaukcio.hu/paal-albert/festo

³⁹ *Egy művészcsalád* 2004. 30-32., *Nagybányai remekművek magángyűjteményekből*. Bev.: N. Kovács Zita. Thorma János Múzeum – Halasi Múzeum Alapítvány, Kiskunhalas, 2021. 33.

és hangulatok végigkísérik az egész pályáját. A nagybányai tanulmányok, a nagybányaiság, a nagybányai témák és motívumok festői megrögzítése, egyáltalán: műveinek a Nagybánya ikonográfiához való szerves kapcsolódása megengedi, hogy Paál Albertet par excellence nagybányai festőnek tekintsük. Paál Albert, noha 17 évesen kezdte tanulmányait Nagybányán, de az első világháborús hároméves szolgálata kettévágta a fölkészülését, és 1920–21-ben tudta csak befejezni. Réti István beosztása, kategorizálása szerint ő így a harmadik nagybányai nemzedék tagja: „Trianon nemzedéke. [...] Ott kezdtek művészi tanulmányaikat, illetőleg, ha előbb kezdték is, kifejlődésük s nyilvános szereplésük már erre az időre esik”⁴⁰ Az ő művei jellemzésére is adekvát lehet Szinyei Merse Anna meghatározása: „A képek szinte sosem veszítik el anyagelvűségüket, és a látott valóságot mindig a tudott valósággal kontrollálják. [...] Érzékletes festésmódja nem engedte a konkrét benyomásoktól való eltávolodását – és még kevésbé az optikai elvonatkoztatás elméleti analízisét”⁴¹ S ehhez még azt is hozzátehetjük, hogy a képszerkesztési, színkezelési elveit a neósok új festészete nem érintette, legföljebb egy-egy művénél jelentkezik a színek világítási, fényérték fokozatában, a valórőkben egyfajta elevenesség (pl. *Virágok üvegben*). Művei rétegezettségében, motívum-bemutatásában és színvilágában, festői praxisában mindez tetten érhető.

1. A város-tájképek: egy-egy jellegzetes városrész – esetenként topográfikus pontossággal beazonosítható – részletének (Pénzverde, Zazar, Református templom, Veresvíz, Liget stb.) a megrögzítése (pl. *Zazar part a Pénzverdével* 1920, *Napkelte Nagybányán*, *Nagybánya*, *Nagybánya látképe a Zazar felől*, *Zazar, Felsőbányai utca*, *Felsőbányai házak*, *Nagybányai táj*, *Tél Nagybányán*, *Bányavidéki táj*). Ezen művek egy részénél megjelenik a képlátvány háttérében a város bélyege, emblematis megkülönböztetője, egyénivé avatója, a hegy (Kereszthegy, Rozsály, Gutin stb.).
2. Alakos tájképek sorában kétféle mütípust azonosíthatunk Paálnál: az alakok főszereplők, mintegy premier plánban jelenítettek, s a táji környezetük csupán csak cifra szolga (pl. *Halászok*, 1920, *Cigányasszonyok*). Vagy az alakok a természet-látéletben csak staffázs, a térerzetet élénkítő mellékfigurákként jelennek meg (pl. *Mezőn*, 1920 k., *Erdőbelső*, *Udvar*, *Tájkép házakkal*, *Táj házakkal*, *Favágók*). Egy, a későbbi éveiben keletkezett festményével is érzékeltet bizonyos Paál László-i reminiscenciát⁴² (*Rőzsehordó az*

⁴⁰ Réti István: *A nagybányai művésztelep*. Bp., 1994. 134.

⁴¹ Szinyei Merse Anna: *A nagybányai festészet plein-air előzményei*. In: *Nagybánya művészete*. Szerk.: Imre Györgyi. Magyar Nemzeti Galéria, Bp., 1996. 93.

⁴² Paál László: *Erdő belseje*, 1877

erdőn), ám ugyanakkor szervesen kapcsolódik a nagybányai ikonográfiába, Thorma János, Ferenczy Noémi, Szervátusz Jenő – és mások – művein megjelenő rőzsehordó tematikába.⁴³

A jelenleg ismerhető legkorábbi, a tanulmányai idejében keletkezett festménye a *Táj fákkal*, 1914.⁴⁴ Az 1919-ben festett kompozícióján egy katona megy a hídon, a hároméves háborús szolgálatáról talán ez az egyetlen festménye adhat fogalmat (*Hídon*, 1919).

Tájképei sorában önálló egységként kezelhetők az épületeket, épületrészleteket táji környezetükben megrögzítők (pl. *Kastélykert*, 1932). Az Aradtól 32 kilométerre lévő, Lippa melletti *Solymos várát* is megfestette, a pusztuló műegyüttest adekvát, sötét színvilággal jelenítette.

3. Tájképeinek nagyobb fele erdőbelsők, az erdő, a csend, a fák-növények szerves együttélésében csendet-nyugalmat árasztó, a természet nagy titkait megnyugvással sugallók. E műveiben, talán szándékai ellenére is inspirációs példaként hasonul a nagybátyja, Paál László művészetéhez (*Fák, Táj*, 1934, *Erdő, Fenyőerdő*). Ám Paál Albert legtöbbször nem borongást vetít a tájaiba, hanem derűt, a fény érintését rögzíti inkább (pl. *Marosmenti táj* 1920, *Erdőrészlet* 1920, *Nappfény az erdőben* 1920, *Erdei táj házakkal*, 1920-as évek, *Nagybányai erdő*, *Menyházi erdő*, *Erdőrészlet* 1922, *Nappfényes erdő*, *Lápos-völgyi táj*, *Mezei táj kékkel*, *Svábhegyi ház*).
3. Korai csendéleteinél a fénnnyel telítettséget (pl. *Virágok üvegben*), és a csendéleti tárgyak színét tartja fontosnak (*Virágcsendélet*). Ez utóbbin s a későbbi csendéletein az enteriőrbe – egy-két múnél kép a falon – helyezett virágok mellett könyvek jelennek meg. Ezek a nagybányai művészek csendéletei sorában elsősorban Mikola András csendéletfelfogásához állnak a legközelebb.⁴⁵ A Magyarországon fogalmazottakon már az ábrázolt tárgyak sugallta borongósabb-sötétebb hangulat jelentkezik (pl. *Csendélet*). Kompozíciókat előkészítő, megtervező rajzai mellett egy-egy jól jellemzett arcképet (pl. *Fiú képmás*, 1954) is készített, és néhány kromolitográfiával kirándult a grafika, a sokszorosító művészet területére is (*Nagybánya környéki táj*, 1932, *Vihar előtt* 1932, *Erdőben*).

Paál Albert a nagybányai tanulmányai – közte három év katonáskodás az első világháború frontjain – után szülővárosában, majd házasságkötését (1932)

⁴³ Murádin Jenő-Szücs György: *Genius loci. Festői témák és motívumok Nagybányán*. Baia Mare/Nagybánya, 2014. 112-115.

⁴⁴ A festmény hátoldalára sötétkéssel fölírva: Paál Albert /914 VIII/ Bágytető

⁴⁵ *Nagybánya művészete*. Szerk.: Imre Györgyi. Magyar Nemzeti Galéria, Bp., 1996. 323.

követően Lippán élt és dolgozott. A mellékelt dokumentumokból kiderül, hogy tanított, és az 1930-as évek közepétől bekapcsolódott a helyi politikába a Magyar Párt tagjaként. Képzőművészként az egyéni tárlataival, az aradi képzőművészek közös bemutatkozásaiban aktív résztvevő volt. Aradi, temesvári, máramarosi, majd az 1943-as brassói szereplésével ismertséget és elismertséget teremtett. Előfordult az is, hogy az aradi képzőművészek szószólójaként lépett föl a helyi sajtóban. Az aradi képzőművész-csoport közéleti szervezőkészségét, összefogni akarását jelzi, hogy az erdélyi képzőművészet centrumától, Kolozsvártól távol az elzártságuk föloldására, mélyebb közönségkapcsolatok létesítésére – a Barabás Miklós Céh mintájára – határozta el a Paál László Társaság létrehozását, ám ez a gazdasági világválság anyagi kátyujában mégsem sikerülhetett.

Paál elsősorban szülővárosában, Aradon mutatkozott be, de szinte rendszeresen kiállított Temesváron, s egyszer-egyszer Nagyváradon, Brassóban (Lloyd-terem, Temesvár, 1923 március; Kultúrpalota, Arad, 1923 szeptember, 1924 szeptember, 1926 szeptember stb.). Egyéni és csoportokban létrehozott kiállításairól a korabeli sajtóban fontos tanulságokat fogalmaztak meg. Az első bemutatkozásakor a tájképei „gyengéd melankóliáját” emelik ki.⁴⁶ Az első, 45 művet felsoroló aradi tárlatán egy-egy festménye kapcsán még utalnak ugyan „Mednyánszky hangulatú” tájképére, vagy megemlítik „Katona Nándor-szerű lágy tónusát”, de megállapítják azt, hogy „hosszas keresés után [...] technikájában a finomság dominál, elképzelései őszinték, és hangulatai poézist lehelnek”.⁴⁷ A szintén nagybányai iskolázottságú Balla Béla festőművész szervezte nagyváradai tárlaton szereplő műveiről megjegyzi, hogy „kiváló tehetséggel vetíti elénk a tél számtalan színét és fényét”, s hozzáteszik még: „Paál Lászlónak méltó unokaöccse”.⁴⁸ Balla Béla festőművész szerint Paál „a természet gyermeke”.⁴⁹ Az 1924 őszi aradi tárlatán „tájképeket és csendéleteket” állított ki,⁵⁰ s az 1926-os párizsi útja előtti kiállítása műveiben „leszállt a sötét színek finom változatú skálájába”, s az „erdő embere”, aki „stilizált impresszionizmust hoz létre”.⁵¹ Ugyanerről a kiállításáról a *Temesvári Hírlap*: Paál „képeiben nincs nyugodt megállapodás, [...] csak a természet monumentalitásai érdeklik”.⁵² Párizsi hónapjaiban „esti aktra járt” az egyik szabadiskolába, „nappal pedig bújta a múzeumokat”.⁵³ Gara

⁴⁶ Temesvári Hírlap, 1923. április 4.

⁴⁷ Aradi Közlöny, 1923. szeptember 30.

⁴⁸ Nagyváradai Napló, 1924. május 8., 11.

⁴⁹ Nagyváradai Napló, 1924. május 27.

⁵⁰ Aradi Közlöny, 1924. szeptember 11.

⁵¹ Aradi Ujság, 1926. szeptember 22.

⁵² Temesvári Hírlap, 1926. december 2.

⁵³ MTA, BTK Művészettörténeti Intézet, Adattár, MDK-C-II-22.

Agricola Lidia

Erő az 1928-as aradi tárlatán veszi észre, hogy tájképein nélkülözi az állati figurákat és az embereket is.⁵⁴

Élete és alkotóművészete történetében különös intermezzó, hogy 1928–29-ben Máramarosszigeten élt, és ott dolgozott. „Közelebbi ismeretségbe került”⁵⁵ a máramarosi illetőségű Katz Mártonnal. Ezt a kapcsolatot erősítette az a tény is, hogy a házasságon kívül született gyermeke, Agricola Lidia volt Katz Márton felesége. A nagybányai művésztelepalapító máramarosszigeti Hollósy Simon és a Nagybányán tanult ismerősei egyfajta nagybányai szellemiséget honosítottak meg Máramarosszigeten, ahol Paál két önálló kiállításon⁵⁶ és Dömötör Gizellával szervezett közös tárlaton⁵⁷ is bemutatkozott. A máramarosi motívumokat megjelenítő tájképeiről megállapítják: „színei meleg, tónusa előkelő, ecsetkezelése széles, technikája kiforrott, nagy színfoltokban veti vászonra elgondolásait, tájképeiből szinte kiárad a természet iránti határtalan rajongása”⁵⁸ Egy vélemény szerint Paál Albert az aradi éveiben „roppant termékeny” volt, ám ezen időszakban „Arad nem dicsekedhet különösképpen gazdag képzőművészeti hagyományokkal”.⁵⁹

⁵⁴ Brassói Lapok, 1928. március 14.

⁵⁵ Egy művészcsalád 2004. 7-8.

⁵⁶ L. J.: *Paál Albert*. Máramaros, 1928. november 25., *Paál Albert festőművész tavaszi tárlata*. Máramaros, 1929. április 28.

⁵⁷ *Paál Albert és Mundné Dömötör Gizi képkiallítása*. Máramarosi Független Ujság, 1929. november 19.

⁵⁸ Máramaros, 1929. november 17.

⁵⁹ Szekernyész János: *A festő becsülete*. A Hét, 1975. szeptember 19.

Paál Albert és a felesége, Kreisz Rozália, 1935 körül

Házasságkötése (1932. dec. 3.) után Lippán dolgozott, tanított, ha ritkábban is, de szerepelt aradi kiállításokon, együtt az aradi képzőművészekkel. A gazdasági világválság nehéz anyagi körülményeket teremtett a számukra, és a dél-erdélyi képzőművészek a korábbiaknál erősebben érezhették magukra hagyottságot, a vásárlások beszűkülését, a közönség részéről az érdektelenséget. Podlipny Gyula festőművész özvegye, Gál Anna festőművész visszaemlékezése megerősíti, hogy Paálnak voltak anyagilag gondtalanabb évei is. „1934-ben házasságot kötöttem Podlipny Gyulával. [...] Együtt mentünk ki Paál Albert festőművész meghívására Máriaradnára, ahol házigazdánk egy özvegy hentesné második férjeként meglehetősen jó körülmények között élt. Vendégeskedésünk idején a két művész rendszeresen kijárt a Maros partjára, a környező völgyekbe és dombokra festeni”.⁶⁰

Az aradi képzőművészek 1943-as brassói kiállítása, ahol Paáltól is több képét megvásárolták, sikeres volt. A két világháború közti évtizedekben többször járt Magyarországon, Budapesten. 1951. május 31-én Farkasnénak a Művészettörténeti Dokumentációs Központban ezt vallotta: „1943-ban azért jött vissza [Magyarországra], mert a sovinizmus [Romániában] olyan méretűvé vált, hogy egy magyar művész számára lehetetlenné vált ott a helyzet. A művész az egész magyar kisebbség elnyomását fokozottabban érezte,

⁶⁰ „Egy kiállítás anyagával jöttem fel a bányából”. A Hét, 1985. október 31.

mert a magyar közönség már nem volt vásárlóképes. Festeni azért tudtak, de kiállításokra nem igen hívták meg őket, és ha mégis, akkor eldugták a képeiket. 5-6 művész rendezett egy-egy kiállítást közösen. [...] A magyar művészek rendezték a kiállításokat. Az utolsó időben a rendezést átvette a magyar népközösség, az ún. Magyar Párt. Ez a Magyar Párt aránylag demokratikus megmozdulás volt. Ún. jobb emberek voltak együtt, és egy bizonyos összetartás is volt közöttük. Anyagilag vásárlásokkal is támogatták a művészeket. A magyar érdekek játszották a fő szerepet, és a cél a magyarság egyetemes összefogása volt. Minden művésztől vásároltak, és a kiállított képek közül a párt vásárolt. Ebben az időben tájépeket, csendéleteket és figurális kompozíciókat festett. A kiállítások látogatóközönsége vegyes volt”⁶¹ „Az ostrom előtt Nagybányán⁶² és Szatmáron volt. 1943 szeptemberében jött vissza Nagybányáról”⁶³, és áttelepült Magyarországra.

Paál Albert festőművész Magyarországon⁶⁴

Áttelepedésük után Budapesten „1945-ig festésből éltünk és a vagyonunkból, amit átutaltunk Romániából”⁶⁵ A második világháború után már nehezen tudott festőként megélni, csak pár évig próbálkozott ezzel Budapesten, ahol meg is kellett kapaszkodniuk. Próbálkozott a szocreál elvárásai szerint dolgozni. Farkasné 1951. május 31-én följegyzete: „A képei közül több tájképet láttam. Tavalý készítette az *Ács* című képet. A kép két ácsot ábrázol munka közben. A munka ábrázolása reálisan van megfogva, igen jó rajztudással készült mű. Teljesen hiányzik azonban a képből az új, előremutató eszmei tartalom. A munkásokban semmi sincs az új munkás típusából, teljesen hiányzik a képből a munka örömeinek ábrázolása. Az optimizmus hiányát a sötét, lilás színek is alátámasztják”⁶⁶ Továbbá „pályázott egy szocreál esztergályos képpel, de 'izzadságszagú'-nak minősítette a kritika. Rá jellemző módon hazajött, a vásznat baltával miszlikbe vágta”⁶⁷ A szocreál elvárásoknak megfelelni akaró kísérlete kudarcot vallott, pedig próbált

⁶¹ MTA, BTK Művészettörténeti Intézet, Adattár, MDK-C-II-22.

⁶² Fönnmaradt a természetszerető Paál Albert két halászejgye. 1. Halászejgye, 1944. május 1-től 1945. április 30-ig, Ráckeve. 2. Idény-halászejgye 1944. június 25-től szeptember 25-ig. Nagybánya és Vidéke Sporthorgász Társaság. (Mgt., Bp.)

⁶³ Uaz, mint az előző jegyzet.

⁶⁴ Ennek rövid, vázlatos előzménye: Sümei György: *Paál Albert festőművész ismeretlen élet-része*, Erdélyi Művészet, 2019. XX. évf. 2. sz. 25-28.

⁶⁵ Lásd a dokumentumokban: Önéletrajzi részletek

⁶⁶ MTA, BTK Művészettörténeti Intézet, Adattár, MDK-C-II-22.

⁶⁷ Dr. Mihalik Péter: *Paál Albert*, kézirat, Mgt. Bp.

beilleszkedni. Számon tartotta a Magyar Képzőművészek Szabadszervezete, akiktől fölhívást kapott szén-kiutalásra. Két alkalommal is jegyzett békekölcsönt.⁶⁸ Tagja volt a Képzőművészeti Alapnak, majd utódjának, a Magyar Népköztársaság Művészeti Alapjának, és a megélhetésük biztosításáért dolgozott az Artexnek, de más pénzkereset után is kellett néznie. A Város- és Községgazdálkodási Minisztérium által kiadott (1956. január 11.) bizonyítványa⁶⁹ szerint „jól” végezte el az „alacsony nyomású központi fűtő- és melegvízszolgáltató berendezés fűtésére” szervezett tanfolyamot. Ettől kezdődően Paál Albert festőművész fűtőként is dolgozott.

Egyik kihallgatási jegyzőkönyvében ezt vallotta a forradalom idején vele történetekről: „1956 október 23-án délután kb. 4 óra felé elmentem [...] Bernáth Aurél kiállítására az Ernst Múzeumba. Onnan kb. 6 és fél 7 körül távoztam, amikor bekapcsolódtam az utcán lévő tüntetők közé. A tüntetőkkel a Nagykörúton, majd az Andrássy úton vonultam a Sztálin-szoborhoz, végignémet annak ledöntését”. Ezután otthon maradt, nem vett részt a forradalom eseményeiben. Majd „nov. 2-től 1957. ápr. 15-ig tovább dolgozott” fűtőként a XII. Karthauzi u. 4. szám alatti házban. A kádári megtorlás idején 1957. május 23-án vele a fűtés miatt konfliktusba került, korábban a fűtésért felelős házbéli följelentette: „Paál Albert az 1956. ellenforradalom ideje alatt gyakran együtt volt ellenforradalmárokkal, hangoztatta, hogy szívesen látná az ENSZ-csapatokat Magyarországon. Három felkelővel megjelent Szilágyi Sándor XII. Karthauzi út 4. sz. alatti lakásán, és el akarta hurcoltatni. Az ellenforradalom utáni időben is ellenséges magatartást tanúsított, kijelentette, hogy nem ismeri el a Kádár-kormányt”⁷⁰ Rosszindulatú, koholt vádakból ennyi elég volt akkor a hivatalos szervek intézkedéséhez. Tökölre, majd Kistarcsára internálták, de „mivel ellenforradalmi tevékenysége kellően nem bizonyítható”; szabadon engedték 1957. november 30-án. Különös, hogy 16 hónappal később (talán egy újabb följelentés következtében) REF-es lett, vagyis „rendőrhatalósági felügyelet alá helyezték” (1959. febr. 12. – június 21. közötti időre). Ennek értelmében Budapest „közigazgatási területet” a Rendőrkapitányság „előzetes engedélye” nélkül nem hagyhatja el, állandó lakásáról (XII. Agancs u. 5. sz.) „22 órától 5 óráig” nem távozhat el, továbbá „gyűléseket, összejöveteleket, italmérő helyiségeket, szórakoztató helyeket és más nyilvános helyeket” nem látogathat.

⁶⁸ 200 Ft „névértékű Békekölcsönt jegyzett” (1950. IX. 28.), majd a következő évben 150 forintot (1951. II. 26. Ezeknek az igazolása Dr. Mihalik Péter tul. Kolozsvári Grandpierre Emil szerint „az önkéntes kölcsönjegyzés mindenki számára kötelező volt”. Kolozsvári Grandpierre Emil: *Béklyók és barátok*. Bp., 1979. 308.

⁶⁹ Mgt., Bp.

⁷⁰ Az ezzel kapcsolatos iratok: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, ÁBTL 3. 1. 9. V-146180

Elgondolható, hogy ilyen háttérrel nem lehetett könnyű művészeti alkotómunkát végezni. Télen továbbra is fűtőként dolgozott, tavasztól őszig festett, jobbra kint, ahogy Nagybányán megtanulta, a motívum előtt. Festői témáit a szűkebb táji- és lakókönyezete adta. Zömmel tájképeket festett: a Svábhelyi-, Agancs utcai, Budakeszi úti házról és kertről, *Budakeszi táj, Rőzsehordó az erdőben* stb. Kisebb számban nyugodt hangulatú csendéleteket, portrékat is alkotott. Tájképein a nagybányai tanulmányai, az ott életre szólóan elsajátított festésmód még évtizedek múltán is fölismerhető. Időskori munkáinak a sötét színhangjai talán küzdelmes magyarországi sorsának is adekvát megjelenítői, borúlátásának a kifejezői.

Levelek Paál Alberthez és Paál Gyulához

1. Thorma János⁷¹ Paál Albertnek, 1911. július 19.

Nagybánya, 1911. július. 19.

Nagybánya, 1901. júl. 19.

(Alatta ceruzával: 911. VII.) 19.

Mélyen tisztelt Uram!

Becses sorait csak a mai napon vettem kezeimhez. Pár napig ugyanis távol voltam Nagybányáról, ezért késett ezideig válaszem. Kérdéseire válaszolva a következőkről van szerencsém értesíteni. Az itteni festőiskolában állami költségű tanítvány ez idő szerint nincs.

Ez évben a képzőművészeti főiskolából Szolnokra küldtek ki – korlátozott számban tanáraik ajánlatára – összesen húsz növendéket nyári tanfolyamra.

A jövő évben terfbe van véve, hogy Nagybányára is fognak küldeni, de azt nem tudom, hogy azoknak is adnának segítyt, akik nincsenek a fent említett iskola kötelékében.

A nagybányai festőiskola a város támogatásából tartja fent magát. Tandíj nincs, mindössze a modelltartás költségeihez járulnak a tanítványok, fejénként 4-5 koronával havonként.

Az iskola egész éven át nyitva, beléphet bárki, minden előzetes képzettség vagy vizsga nélkül. Az iskola vezetői: Ferenczy Károly, Réti István, Thorma János.

Mi a legnagyobb gonddal vállalnánk el – a mi zseniális nagy mesterünk öcsésének a tanítását az esetben, ha arra határozná el magát, hogy Nagybányán

⁷¹ A Thorma levelek megjelentek: Sümegi György: *Pótlás Thorma János művészete dokumentumaihoz*. In: Halasi Múzeum 5. *Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 145. évfordulójára*. Szerk.: Szakál Aurél. Kiskunhalas, 2021. 452-454.

folytassa tanulmányait. Bár adná az Isten, hogy nagybátyja tehetsége benne továbbra élne.

Fogadja mélyen tisztelt Uram őszinte tiszteletem nyilvánítását

Thorma János

(A levél dátumozása kissé bizonytalan, ceruzával, valószínűleg utólag írták föl az 1911. július 19-iki dátumot. Ebben ugyanis Thorma azt említi, hogy a szolnoki művésztelepre képzőművészeti főiskolásokat küldtek, és terv, hogy a következő évben Nagybányára is. Szolnokra – s a kecskeméti művésztelepre is – először 1912-ben kerültek képzőművészeti főiskolások nyári gyakorlatra, Nagybányára pedig 1913-ban. Ezért valószínűbb, hogy e levél 1912-ben keletkezett. Autográf. Thorma János Múzeum, ltsz.: T2021. 9. 1.)

2. Thorma János Paál Albertnak, 1911. augusztus 10.

Nagybánya, 1911. augusztus. 10.

Nagybánya, 1911. VIII. 10.

Nagyságos Uram!

Becsés soraira a következőkben válaszolhatok:

A tanítványok itt, többnyire magán házakban laknak, a városi liget körül. Külön veszik ki a szobát, és kifőzőnéknél étkeznek, azon a részen van több ilyen, biztosan nem tudom az árakat, de valószínűleg olcsóbb lesz, mint más városokban. Nagyon sok szegény tanítvány volt már itt, de az élet drágasága ellen nem hallottam sohasem panaszkodni.

Lehetséges, hogy valamely polgári családnál is lehet kapni teljes ellátást. A főgimnázium tanulói is így vannak itt elhelyezve.

Erre nézve az igazgatótól fogok kérni felvilágosítást.

Rajz- és festékszerekről a növendékek maguk gondoskodnak, azt a helybeli üzletekben beszerezhetik. A növendékek dolgozataik tulajdonukat képezik, de az iskolai dolgozatokat, nehezen hiszem, hogy értékesíthetik, mert ezeket nem eladás céljából, hanem saját javukra tanulmányképpen készítik.

Az állami ösztöndíj elnyerése végett a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz kell folyamodni. Nyilvános pályázat van reá, körülbelül 10 díjat adnak évenként, május hónapban szokott lenni a döntés. Egyike a legnehezebben elnyerhető ösztöndíjnak, mivel igen sok pályázó van, – sokan közülük már rég kiállítóművészek. Azt hiszem, célszerűbb lenne evégből a városhoz vagy a vármegyéhez folyamodni, ezek a pályázatok többször sikerülnek, és sokkal könnyebben elintézhetőek.

Legközelebb, ha az ellátásra vonatkozólag biztos adataim lesznek, bátor lesznek közölni azokat.

Őszinte tiszteletem nyilvánítása mellett maradok
alázatos szolgája

Thorma János

(Autográf. Thorma János Múzeum, ltsz.: T2021. 9. 2.)

3. Ferenczy Károly Paál Gyulának, 1912. július 26.

NAGYBÁNYAI FESTŐ ISKOLA

912 VII/26

Igen Tisztelt Paál Úr!

Minthogy az idén én vezetem az iskolát, Thorma János úr engem bízott meg, hogy Önnek válaszoljak.

Albert nevű fiát szívesen várjuk, az én figyelmemet különben már Budapesten is felhívta ő rá Dr. Lázár Béla művészeti író. – Ami a költségeket illeti, azt hiszem, Nagybánya ebben a tekintetben más vidéki városokkal egyenrangúnak minősíthető, és a fiút ebben a tekintetben kollégái hamar útba fogják igazítani. Az iskola most igen látogatott. Az iskolai költség havonként 5 korona. Levelének vételekor azonnal bejelentettem fiát a vasúti kedvezményes jegyeket kérők névsorába, s amint a jegy (fél árú) megérkezik, azonnal elküldöm. De ha teheti, ne várjon, hanem mindjárt jöjjön. A jegy ideérkezése még esetleg húzódhatik.

Abban a reményben, hogy fia, kit bizonyára nagybátyjának dicső emléke⁷² buzdít, itt jól fog haladni, vagyok

teljes tisztelettel

Ferenczy Károly

Nagybánya, 1912. júl. 26.

(Thorma János Múzeum, ltsz.: T2021. 9. 7.)

4. Arad sz. kir. város törvényhatósági bizottsága határozata Paál Albert segélyéről, 1913. március 22.

7354 Vh.

A törvényhatósági bizottságnak 5575/142/913 sz. határozata, valamint a számvevőségnek közigazgatási számfejtése alapján aradi illetőségű és a nagybányai festőiskolában tanuló Paál Albert részére 1913 évi január hó 1-től f. évi december hó 31. éig terjedő időre a háztartási alap költségvetésén kívül cím és rovat terhére 600, azaz Hatszáz koronát kifizetésül utalványozzunk.

Ezen segélyből a f. évi január, február, március és április hónapokra esedékes részleteket, összesen 200, azaz Kettőszáz koronát egy összegben, a többiek pedig havi 50 koronás utólagos rendeletekben lesznek kifizetendők.

⁷² Utalás Paál Lászlóra.

Egyben kimondjuk, hogy a segélyek úgy a múltra, valamint a jövőt illetőleg mindenkor Ferenczy Károly képz. főiskolai tanár és a nagybányai festőiskola igazgatójának kezeihez ezen megkereséssel lesznek kiutalványozva, hogy azokat szabályszerű nyugtátvány ellenében Paál Albert kezeihez eljuttatni szíveskedjék.

Paál Albert festőművész növendéket felhívjuk, hogy amennyiben ezen segélyre továbbra is igényt tart, úgy akkor a törvényhatósági bizottságnak fent említett határozatában foglaltaknak mindenben pontosan tegyen eleget annál is inkább, mert ellenkező esetben segélyre igényt nem tarthat.

A pénztárt utasítjuk, hogy a 200 koronát Ferenczy Károly képz. főiskolai tanár, a nagybányai festőiskola címére küldje el.

Erről a számvevőseget, a pénztárt, Ferenczy Károly igazgató urat (Nagybánya), Paál Albert festőművész növendéket értesítjük.

Arad sz. kir. város tanácsának 1913. évi március hó 22-én tartott üléséről.

Varjassy Lajos
polgármester
Tanács jegyző

(Arad sz. kir. város tanácsa körbélyegző, autográf aláírások a gépiraton.)

5. Ferenczy Károly Paál Albertnek, [1913.] április 21.

Lendvay u. 3, ápr. 21

Kedves Paál!

Félreértette Réti István urat. Arad városa nekem akarta küldeni a maga ösztöndíját, én azonban írtam nekik, s arra kértem, ne nekem, hanem a nagybányai festőiskola vezetőjének, ez idén Réti István úrnak címezzék Nagybányára. Erre az aradiak megint azt írták, küldjön maga bélyeges nyugtát, akkor elküldik.

Beszélje meg a dolgot Réti István úrral.

Szívesen üdvözlí

Ferenczy Károly

(Thorma János Múzeum, ltsz.: T 2021. 9. 8.)

6. Réti István Paál Gyulának, 1913. május 14.

Igen tisztelt Uram!

A 200 korona Arad városából tegnap érkezett meg nevemre, és mindjárt át is adtam kedves fiának. A nyugtát innen több mint két hete elküldtük, s ha késedelem történt, csak ott történhetett a hivatalos eljárás sorrendje – módja miatt. – Ezután minden hó 20-án fogom a nyugtát egyenesen Arad város pénztárának beküldeni, remélve, hogy ezt a hosszú késést ezáltal elkerülhetjük.

Albert fia ősz óta dolgozik a kezem alatt, és haladt is, mióta munkáját figyelemmel kísérem. Szemmel láthatólag jó hatást tett rá a segély elnyerése, azóta szorgalmasabban s több kedvvel dolgozik.

Figyelmeztettem is őt nyomatékosan, – mikor a télen szórványosan láttam őt az iskolában, hogy nagyon dolgozzék, s használja föl a kedvező alkalmat, hogy rendes iskolában van módjában tanulni, mert ha nem lesz szorgalmas, nem tartjuk lelkiismeretünkkel megegyeztetetőknek őt támogatásra ajánlani. – A kedvezőtlen anyagi viszonyaival védekezett akkor. – Most aztán helyzete javulásával ő is igérte, én is remélem, hogy szorgalma és haladása fokozottabb lesz.

Kiváló tisztelettel

Réti István

Nagybánya, 1913 V/14

(Thorma János Múzeum ltsz.: T2021. 9. 8.)

7. Thorma János levele Paál Albertnek, 1915. május 17.

Nagybánya, 1915. május 17.

Nagybánya, 1915. máj. 17.

Kedves Paál!

Ebben a pillanatban vettem a levelét. Az a bizonyítvány, amelyet Önnek kiállítottam – úgy gondolom elég. A miniszter azonban mást kíván. A festőművészet terén elért sikereket. Ez ugyan abszurd kívánság (egy kivételes törvénnyel – a rendes sorozási idő előtt behívott 19 éves fiatal embertől, különösen festőművészet terén). Ezen körülményt említse fel újabb kérvényében.

Egyúttal ajánlom azt is, hogy olvassa át figyelmesen a véderőtörvény ide vonatkozó szakaszát. Ott ugyanis az van, hogy műveivel köteles igazolni művészi elő[re]haladottságát. Talán ez is elég lenne a siker illusztrálására. Küldjön be a kérvényével együtt néhány jobb tájképes festményt és rajzot. Rögtön adja be a kérelmét, és engem ugyanakkor táviratilag értesítsen. Részemről mindent meg fogok tenni érdekében. Én úgy hiszem, sikerülni is fog, ha csak el nem késett, mivel az önkéntesek már berukkoltak. Szívélyesen üdvözl

Thorma János

(Autográf. Thorma János Múzeum, ltsz.: T2021. 9. 3.)

8. Thorma János levele Paál Albertnek, 1916. január 21.

Nagybánya, 1916. január 21.

Feladó: Thorma János

Nagybánya

Cím: Paál Albert Úrnak huszár (ez áthúzva, alatta ceruzával)

Paál Gyula címén
Arad

Kedves Paál!

Fogadja szerencse kívánataimat az új esztendőben, egyúttal köszönöm a megemlékezését rólam. Mindig bosszankodom, és nem tudom megérteni, mi az oka, hogy nem kapta meg az önkéntesi szalagot. Nem lehetne-e most is tenni ez ügyben valamit. Én hiszem, Majovszky,⁷³ ha informáljuk, megteszi. Csak az a kérdés, akarja-e? És lehet-e még? Félek, hogy mint huszár, nehezen juthatna hozzá. Valamit mégis kellene tenni. Örömmel közbenjárnék érdekében.

Szívélyesen üdvözlí: Thorma J

(Tábori postai levelezőlapon írt autográf. A postai bélyegző alapján a dátuma: 1916. jan. 2. Thorma János Múzeum, ltsz.: T2021. 9. 4.)

9. Thorma János Paál Albertnek, 1916. március 3.

Feladó: Thorma János

Nagybánya

Cím: Huszár Paál Albert

III. H. R. Schützendivizion

Kedves Paál! Értesítem – mert úgy látom az édesapjától hozzám érkezett levélből, hogy még nem tudja –, hogy a kérvényét a Kultuszminisztériumban kedvezően intézték el még a múlt év dec. hó 1-jén 9036/1915 szám alatt. – A kultuszminiszter annak a kérésének a teljesítését, hogy egy éves önkéntesség kedvezményét elnyerje, a képességére való tekintettel szívesen látná. Most a Honvédelmi Minisztériumnál van az ügye, remélem, itt is kedvezően fogják elintézni ennek alapján.

Hogy van? Írjon, ha reá ér.

Üdvözlí Thorma János

(Autográf, tábori postai levelezőlapon. A bélyegző alapján a nagybányai postára adás dátuma: 1916. március 3. Thorma János Múzeum, ltsz.: T2021.9.5.)

10. Thorma János Paál Gyulának, 1916. március 20.

Thorma János Paál Gyulának, 1916. március 20.

916 III/20

Mélyen tisztelt Uram!

Becsés soraira válaszolva van szerencsém értesíteni, hogy Majovszky miniszteri tanácsos úrnál kedves fia érdekében eljártam.

Válaszában azt írja: „A honvédelmi miniszter úrral, m. évi december hó 1-jén 9036/1915 eln. szám alatt kelt átiratban közöltük azt, hogy Paál Alfréd

⁷³ Majovszky Pál (1871–1935) műgyűjtő és szerkesztő, 1913-tól 1917-ig a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban a művészeti ügyosztály vezetője.

/Albert annak a kérésének a teljesítését, hogy az egy éves önkéntesség kedvezményét elnyerje, a kultuszminisztérium a fiatal ember képességére való tekintettel szívesen látná.”

Én, abban a hitben, hogy ezt már rég tudják, fölöslegesnek tartottam az értesítést, de örvendek azért, ha még mindég én lehetek az első, aki ezt közli.

Öszinte tisztelettel

Thorma János

(Autográf, Thorma János Múzeum, ltsz.: T2021. 9. 6.)

Paál Albert sajtójából

A festőiskola látogatói

Paál Albert, Arad

(Nagybánya, 1913. július 17.)

A festőiskola

A névsor a következő: Jándi Dávid, Paál Albert.

(Nagybánya, 1914. július 9.)

Daday Gerő: Nagybánya művészi élete napjainkban

Mint vendége a kolóniának elkerülhetetlenül felhívja figyelmünket Paál Albert egypár dolga. Szélesen és erőteljesen felfogott szín- és formavilága. Képeinek egyszerű bája monumentális erőt sejtet.

(*Erdélyi Szemle*, 1920. szeptember 25.)

A képzőművészeti kiállítás

Kritikák lelkes, bár itt-ott elfogult vagy kevésbé tárgyi sorai irányítják a figyelmet az erdélyi képzőművészeti szalon első kiállítására. Bizonyoságot is tesznek ezek a kritikák. [...]

Paál Albert egészséges fejlődést mutat, biztos ígéret.

(*Szemle*, Cluj-Kolozsvár, 1921. febr. 27.–márc. 6. I. évf. 5-6. sz. 6.)

Figyelő: Hány képet adott el a kolozsvári képzőművészeti szalon?

A város: Dadaytól,⁷⁴ Papp Auréltól,⁷⁵ Paál Alberttől (nagybányai) és Elena Popeától⁷⁶ vásárolt. Ennyi az egész vásárlás magánemberek részéről: egy író, egy mérnök és egy fakereskedő. Ezek vásároltak. Tehát könnyű kitalálni ezek

⁷⁴ Daday Gerő (1890–1979) festő.

⁷⁵ Popp Aurel (1879–1960) festő.

⁷⁶ Elena Popea festő.

után, hogy kik nem vásároltak. Nem vásároltak: a milliomosok, a gyárigazgatók, a bankigazgatók, a nagykereskedők, a gazdag mágnások, a nagy iparvállalatok tulajdonosai és gazdag magán emberek, akik pedig havonta játszva luxuscikkre és egyéb könnyű szórakozásra egy-egy festmény árának tízszereését is elköltik.

(*Tükör* (Cluj-Kolozsvár), 1921. március 31.

Dr. Delmei Gyula Paál Albertnek, 1922. október 18.

Tekintetes Paál Albert úrnak festőművész

Arad

Értesitem Önt, hogy vettem t. Címtől három képet kettőezer azaz Kettőezer lejt és oly megállapodásra léptünk, hogy fel vagyok jogosítva ezen képeket havi 300 lejes részletekben lefizetni. Ezen összegeket azonban nem Önnek kell fizetnem, hanem AGRICOLA Károlyné nagybányai lakosnak, illetve az ügyvédjének vagyok köteles beküldeni.

Az első részlet november hó 1-jén esedékes.

Arad, 1922 évi október hó 18-án

Dr. Delmei Gyula

(Gépirat, autográf aláírással. Dr. Mihalik Sándor tulajdona.)

K. A.: Paál Albert képkiallítása

Művésszel való megismerkedés egyénisége gyökereinek megismeréséből áll; felismeréséből, megértéséből annak a típusnak, szellemi alkatnak, melynek az egyes művek a kifejezői, annak az alkotások mögött létező alaphangulatnak, gesztusnak, szenvedélynek vagy világnézetnek, melynek nüanszírozásai, az időbe való projiciálásai, a fejlődés etapjai szerint való mutatói az egyes művek. Nagy és kész művésznél ez a belső mag a lehető legnagyobb intenzitással és precizitással, félre nem érthetően és parancsolóan, meggyőzően lesz nyilvánvaló. Kifejezésének végső formáját még meg nem talált művésznél ez az alaphang nem oly tiszta, még mellézköngék, sőt kontár interferenciák elhomályosíthatják, s az igazi én hangja esetleg csak gyengén ütkezik elő. De ha ez a hang érezhető, s ha a keresés egymástól legtávolabb fekvő állomásain készült művekben is – tisztábban, vagy fátyolozottabban – fellelhető, úgy megvan a biztosíték a fejlődés lehetőségét és értékes eredmény elérését illetőleg.

Paál Albert kollekciója végig tájképek – egy komoly piktoral ismert meg bennünket, aki komolyan küzd a kifejezésért, és szinte két, párhuzamosan haladó főúton – melyekről azonban még több apró mellékútra is kitér – igyekszik formájához elérni.

Képei egyik csoportján a tömeg, a tárgyak masszája érdekli. Fák, a terrén alakulatai plasztikus masszáként érződnek, kontrasztba állítva, erős, mély,

keményvágású színekkel. (5, 13, 21, 32, 33). A másik csoport pedig könnyű színekben, a fatörzsek mozgását, vonalaik imbolygását, a vibráló lombot, az őszi pára és a levegő gyengéd színeinek rezgését igyekszik visszaadni (1, 3, 18). Ezek a képek erős hordozói egy bizonyos hangulatnak, melyben Paál egyik legfőbb karakterisztikumát véljük felismerni. Ez a hangulat: gyengéd melankólia, az élettelen tárgyakkal, fákkal, bokrokkal, sziklákkal, a felhőkkel való összeforrottság, mely az egyszerű, igénytelen motívumokba a szeretet és odaadás lágyágát viszi bele.

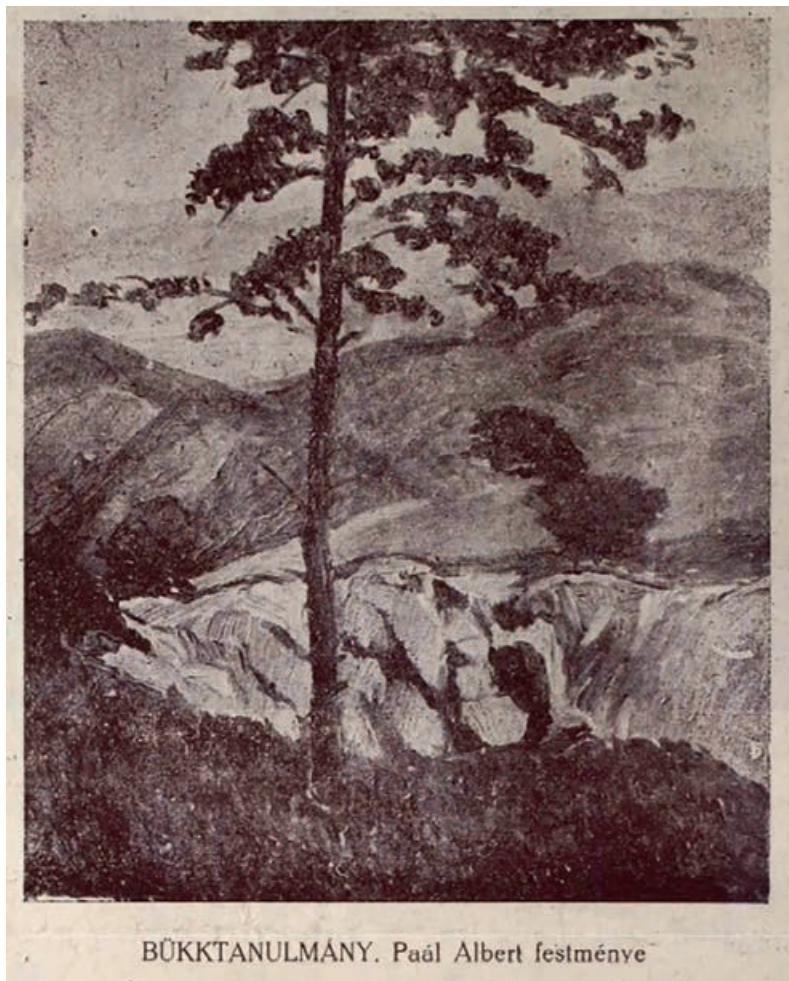
Vannak még Paálnak képei, melyekben benne van valami mindkét csoportból, s vannak olyanok, melyekben ez a kettősség megszűnt és harmóniába olvadt fel, s oly megoldásokat kapunk, melyek Paál további útját biztosan jelzik (10, 12, 23). A fiatal művész tárlata – ki különben unokaöccse a Paál Lászlónak – vasárnap délelőtt nyílt meg a Lloyd-teremben.

(*Temesvári Hírlap*, 1923. április 4.)

(k. j.): Paál Albert

(Képkiallítás az aradi Kultúrpalotában)

Aradon nem új név a Paál Albert neve. Itt él közöttünk ez a szerény, tehetséges, 28 esztendőös festőművész. Néhány hangulatos tájképe aradi szalonokban függ. Most azután kirukkolt 45 kisebb-nagyobb festménnyel, hogy bemutassa Arad közönségének tudását. A Kultúrpalotában rendezett első aradi kollektív tárlata vasárnap délelőtt nyílik meg. Ahogy belépünk a terembe, szemünkbe ötlík egy nagyméretű vászon. Címe *Erdőszéle*. Valami megkap ezen a festményen. Nem olyan, mint a többi Paál-kép. Közelről nézve összevisszaságban felrakott színfoltok. Megfelelő távolságból kibontakozik a mű is a maga teljes pompájában. Csupa hangulat. Harmónia, üdeség. „Az ihlet óráiban” alkotta a fiatal művész ezt a művet, a mélyben benne van a nagyszerű rokonnak, Paál Lászlónak finomsága és tökéletes művészete. Ha Paál Albert csak ezt az egy képet mutatja be az aradiaknak, már akkor megérdemli az elismerést és támogatást. De találunk a terem falain több olyan képet is, amelyek a művész fejlődéséről, elmélyüléséről és talentumának izmosodásáról tanúskodnak. A *Sziklák végső napsütésben* című Mednyánszky-hangulatú nagyobb vászon, az *Esős hangulat* Katona Nándor-szerű lágy tónusa egy-egy ékes dokumentuma Paál Albert fejlődésének. Az *Oravica-bánya*, *Borossebesi hegyek*, *Téli hangulat*, *Körös partja*, *Menyházi falurészlet*, *Fenyőbokrok télen*, *Hegyalja* olyan teljesítmények, amelyekre büszke lehet a művész. Paál Albert most azon az úton van, amelyet hosszas keresés után meg kellett találnia. Technikájában a finomság dominál, elképzelései őszinték, és hangulatai poézist lehelnek. A nagybányai iskola, Ferenczy Károly, Thorma és Réti tanító keze hasznára váltak, és jó útravalóul szolgáltak. Most azután sok évi csendes

BÜKKTANULMÁNY. Paál Albert festménye

aradi munka után külföldre készülődik a művész, hogy lásson, tanuljon, tapasztaljon. Az aradi műértő közönség bizonyára hozzá fogja segíteni, annál is inkább, mert megérdemli a támogatást, és mert szokatlanul alacsony árakat szabott képeinek.

(*Aradi Közlöny*, 1923. szeptember 30.)

Fáskerti Tibor: Paál Albert aradi kiállításáról

Huszonnyolc év és negyvenöt kép a kopott vászonfalakon. Ebből még senki sem következtethetné, hogy Erdély egyik legérdekesebb tehetségének

tárlatán van. Pedig úgy van. Paál Albert néhány vásznával (*Erdőszéle, Gerlistye, Bükktanulmány*) és még számos másikkal az erdélyi piktúra egyik legkiválóbb egyéniségévé nőtte ki magát. Paál Pesten tanult, majd a nagybányai művész-kolóniának volt a tagja. Aztán egyéni vizekre evezett. Aradra ment, ahol két év alatt szebbnél szebb képeket halmozott össze. Ez év tavaszán Temesvároton rendezte meg első tárlatát, amely azonban művészetén kívülálló okokból maradt majdnem eredménytelen. Aradi tárlata teljes elismerést és elégtételt szerzett neki.

(*Vasárnapi Ujság* (Cluj-Kolozsvár), 1923. október 28. 22. A *Bükktanulmány* és *A Maros* című festményét közli a lap.)

Fehér-fekete malom

(Az aradi izraelita jótékony nőegylet műsoros estélye)

[...]

Lengyel László iparművészt és Paál Albert festőművészt dicsérik a stílszerű dekorációk.

(*Aradi Közlöny*, 1924. január 5.)

Balla Béla,⁷⁷ Kiss Károly⁷⁸ és Paál Albert képkiallítása

Paál Albert a nagynevű Paál Lászlónak, a Millet, Corot és Daubigny irányát követő világhírű magyar tájképfestőnek méltó unokaöcse, akinek *Februári naplemente, Marosmedre* és *Boglyákja* ugyanazt a lírai érzést árasztják, mint a barbizoni iskola mesterének, Paál Lászlónak muzeális értékű mesterművei. (*Nagyváradai Napló*, 1924. május 8.)

Balla Béla, Kiss Károly és Paál Albert kiállítása

[...]

Paál Albert 22, nagybárára téli tájjal szerepel a gazdag tárlaton. A fiatal művész kiváló tehetséggel vetíti elének a tél számtalan színét és fényét. Mert a tél nem csak fehér, a fehérben ezernyi szín csillog és vibrál, amit nem látunk, csak érzünk. És Paál Albert ezt az érzést szedi fel az ecsetre, és rakja a vászonra tökéletes művészetével. A hófödte bércek nagy hidegsége árad a *Retyezát télen* című képéről, a *Boldogfalvi részlet* pedig csodálatos hófelhőivel és rozsdás erdőfoltjaival nyújt a télről őszinte hangulatot. A *Hóolvadás* a haldokló tél gyásza, viszont a *Szénakazlak* a nyár derült kacagása. Van Paál Albertnek

⁷⁷ Balla Béla (1882-1965) festő, Münchenben, Nagybányán (1904-05) tanult. 1927-ig Aradon dolgozott, azután Nagybányára költözött.

⁷⁸ Kiss Károly (1883-1967) festő, Münchenben, Nagybányán (1902-03) és Budapesten tanult. A Nagybányai Festők Társaságának tőrzstagja (1934), alelnöke (1938).

egy kéttenyényi vászna, a *Domboldal*, amely a felhők rohanó gomolygásával a természet nagy diadalát, mérhetetlen szépségét harsonázza. [...]

(*Nagyváradai Napló*, 1924. május 11.)

Balla, Kiss és Paál kiállításáról⁷⁹

Kik vásároltak eddig tőlük képeket?

[...]

Paál Alberttől: Singer és Wolfner könyvkiadó cég, dr. Lázár Béla műkritikus, az Ernst Múzeum igazgatója, dr. Majtényi Zoltán tanársegéd, műgyűjtők Budapest, Zima Tibor országgyűlési képviselő, Hirscfeld Mór nagykereskedő, Schulhoff Andor igazgató Arad.

Hisszük, hogy a nagyváradai műgyűjtők közül sokan csatlakozni fognak ehhez az előkelő gárdához, kik elősegítették a három kiváló művész fölfelé ívelő pályafutását.

(*Nagyváradai Napló*, 1924. május 22.)

Balla Béla: Három művészről és hogyan kell képeket gyűjteni

A képgyűjtést egészen elől kell kezdeni. Vagyis tanulni kell annak a módját. El kell járni szorgalmasan a kiállításokra, igyekezni kell megérteni, hogy a művész mit írt le a vászonra. S ha megtalálja benne azt, ami benne tisztán művészi, tessék akkor azt anyagilag támogatni, tekintet nélkül arra, mi a nacionáléja, hogy elsőrangú márkává kifejlődhessék. Mert minden nagy művész ott kezdi pályafutását, ahol a műgyűjtő – az abc-nél, mert a tanuló-pénzt meg kell fizetni mind a két részből. És a képgyűjtés ma nem is rossz üzlet – mindenkor nagyobb lesz az értéke és két célt szolgál: egy becsületesen emberit és egy egyéni szép kultuszt, mert ma úgy nézik már a dolgot: amilyen a lakás – olyan benne az Ember is.

[...]

A rajongó! Paál Albert a legfiatalabb generáció legszebb hajtása és legszebb reményekre jogosító. Telve óriási lelkesedéssel, neki vág egy tekervényes útnak, és ha fáradtan a végére ér, valami fehér téli táj kerül ki a keze alól – vagy borongó kékség terül egy kaszáló felett – sohasem azzal törődik, mi lesz a kép, hanem mi leszén általa képpé. A lány, szordinós színek lírikusa – nem tehet róla – a családban van, hiszen nagybátyja, Paál László a legnagyobb magyar tájképfestő, szintén lírikus volt, csakhogy nagybátyjában a Beethoven-i vihar viharzott, míg benne, minden opálos álmodozás, lázas önkeresés, elégedetlenség, örökös lázongás a sorssal szemben, aki megtagadta tőle azt az egyetlent, hogy zavartalanul dolgozhassék. Figyelemre méltóan hamar bontotta ki sasszárnyait, nagy terepet szeretne berepülni, még ugyan nem bírja az iramot

⁷⁹ A kiállításról írtak még: 1924. május 10., 17., 25.

és a gyors tempót, amit követ, de féltetni nem kell, be fog érkezni céljához. Képein lázas élmény mutatkozik, ideg és vér ez az ember, egy regényt akar elmondani két szóban. Mindent meglát, kutató szemei kifürkészik a természet legelrejtettebb zugát. *Egy sötét fa az erdő mélyén* rém módon le tudja kötni, szinte meghatja. Azt mondhatnám róla, a természet gyermeke, mert minden képét onnan írja ki. Semmit nem told hozzá, és semmit abból el nem vesz. Szüzen, tisztán – hófehéren – látja maga előtt a művészet varázslatos kertjét, amelyből ki nem akar kerülni – bevallása szerint holta napjáig.

(*Nagyváradai Napló*. 1924. május 27. Az írásban rajz Paál Albertről: dombos táj előtt bajszos, félrefésült hajú férfi félprofil mellkép.)

(k. s.): A szezonkezdő tárlat

Paál Albert kéпкиállítása az aradi Kultúrpalotában. A mozgalmasnak ígérkező őszi szezon t Paál Albert, ez a rendkívül tehetséges aradi festőművész nyitotta meg tárlatával. A hatalmasam fejlődő fiatal művész az elmúlt nyarat alaposan kihasználta: Menyházán és Gurahoncon dolgozott, és ennek a vidéknek minden szépségét és báját igyekezett megörökíteni képein, ami sikerült is neki. Negyven képet állított ezúttal ki, mind plein airek, színpompás, hangulatos merész kompozíciók. Imponálóan domborodik ki képei közül a *Felhős táj*, egy nagy méretű vászon, levegős, harmonikus, szélesen elomló ecsettel vászonra vetett színfoltok, a művész ezen a képen nem annyira a bravúros technikára, mint inkább az egységességre helyezte a súlyt. Kompozícióban talán társa ennek a *Patakrészlet*, egy ugyancsak nagyobb festmény, amely friss, élénk színeivel, derős nyugalomával, finom tónusával hat. Az *Erdőrésztlet* a kiállítás egyik legerősebb munkája. A menyházai erdők minden borongós hangulata, komor fenségessége meg van örökítve ezen az abszolút művészettel megkonstruált képen. A szín és fényhatások nagyszerűen érvényesülnek, a neoimpresszionista piktúrának egyik legszebb alkotása. A *Fürdőző fiúk a napsütésben* merész tanulmány, amelynél a festő nagy tudást igénylő fényhatások titkaira törekszik. Ezt azonban csak részben sikerült megoldania. A kép minden szépsége mellett is ez még megoldatlan feladat Paál Albert előtt. Van itt három kép: *Körösparti részlet*, *Fenyőbokor télen* és *Napsütéses ház*, mind a háromnál a művész a bravúros technikára helyezi a fősúlyt, ugyancsak technika virtuóznak bizonyul a *Nyírfás táj* című képnél is. Kompozícióban és kivitelben egyaránt erős képek a *Honctő*, *Búzakeresztek* és a *Késő délután* képek, amelyeknél a festő ugyancsak kimutatja, hogy alapos ismerője a színeknek, és biztos szemű meglátója a pompás témáknak és hangulatoknak. Paál Albert évről-évre izmosodik, fejlődik, és minden kiállításával csak valóra váltja a hozzáfűzött nagy reményeket. Aki művészi és szép dolgokat akar látni, örömét lelheti kiállításában.

(*Aradi Közlöny*, 1924. szeptember 11.)

(p-i g-a): Arad képzőművészei a kiállításon

[...]

Paál Albert, ez a rendkívüli tehetségű fiatal festőművész, könnyen, nagy foltookban és megkapó színekkel dolgozik, igazi művészember, aki önmagát adja vissza képeiben, amelyeknek úgy színezése, mint rajztechnikája teljesen egyéni. Tájképeket és csendéleteket állított ki, és mindegyik alkotásában megtalálhatjuk a művészet mélységét, amely életet ad a holt tárgyaknak is, és mozgást varázsol a mozdulatlan vászonra. A 46. számú *Csendélet* című hatalmas alkotása minden tekintetben eltér a hasonló nevű és hasonló tárgyú festményekétől. Ebben a képben annyi élet, mozgás és gondolat van, hogy a szemlélőnek meg kell előtte állania, mert gondolatokra inspirálja az agyat. Különben Paál Albert minden képe gondolatokat vált ki a szemlélőből. [...]

(*Aradi Közlöny*, 1925. augusztus 2.)

Téves lakásrekvirálás

Liceanu Mihály aradi rendőr inspector ügyét tárgyalta ma a törvényszék büntető tanácsa.⁸⁰ A vád szerint az inspektor Stefán János detektív kíséretében megjelent Paál Albert aradi festőművész lakásán, és kijelentette, hogy törvényadta jogánál fogva rekvirálja a lakást Danics József aradi lakos részére. Az ügyesség ezért hivatalos hatalommal való visszaélés címen emelt vádat Liceanu ellen. A mai főtárgyaláson a bíróság megállapította, hogy Stefán János vádlott nem jelent meg, és elrendelte a volt aradi detektív elővezetését. Emiatt a főtárgyalást elnapolták.

(*Közlöny*, 1925. november 21.)

Aradi festőművész Párizsban

Paál Albert aradi festőművész neve jól ismert azok előtt, akik a művészetet szeretik és megbecsülik. A fiatal festőművész nívós tárlataival mindig feltűnést keltett, és magára vonta a művészetkedvelők figyelmét. Paál Albert holnap hosszú időre elhagyja Aradot, oda megy, ahová minden művészlélek vágyik, az irodalom és művészetek fészkebe, Párizsba. Fejlődni, tanulmányozni, új meglátásokat lerögzíteni, új tájakat kutatni; ez a fiatal aradi festőművész célja, aki a telet a francia fővárosban akarja tölteni, hogy azután friss impressziókkal elhalmozva visszajöjjön Aradra, és bemutassa fejlődő tehetségének új alkotásait.

(*Aradi Közlöny*, 1925. november 27.)

⁸⁰ *Liceanu rendőrinspektor a bíróság előtt.* Aradi Ujság, 1925. december 2.

Paál Albert ismert nevű aradi festőművész

Paál Albert, ismert nevű aradi festőművész, külföldre való utazása előtt Aradon rendezett egy kollektív képzállítást, amely szept. 16-án megnyílt, és csak szept. 28-ig lesz nyitva.

(*Aradi Közlöny*, 1926. szeptember 18.)

(Sr.): Paál Albert képzállítása

Aki Paál Albert képzállítást a Kultúrpalota kistermében megtekinti, legelső sorban azon lepődik meg, hogy a kiállítási anyag nem oly könnyű, mint ahogy hitte. Félórát lehet elidőzni a fiatal tehetséges festőművész egy-egy alkotásánál, s mennél többet nézi az ember, annál ragyogóbban bontakozik ki tehetsége, mely leszállt a sötét színek finom változatú skálájába, hogy megalakossa a maga piktúrai mondanivalóját. Paál Albert az erdő embere. Sok olyat lát meg a sűrű lombzatban, ami más művész szeme előtt tova suhan. Szívvel, lélekkel impresszionista; iránya egy nagy darab fantáziával párosul úgy, hogy egyes alkotásaiban valóságos stilizált impresszionizmust hoz ki. A negyvenhat képből álló kiállítás anyaga között igen nehéz válogatni, minden képnek van valami új mondanivalója, minden felfogásában van valami frappáns. Egyik legkiválóbb alkotása az *Erdőmélye* című, méreteiben is megkapó vászon, amelynek perspektivikus szépségei szintén lenyűgözik az embert. *Hajnal az erdőn*, *Eső után* és *Császi erdőrézlet* című vásznai sok stílusról és mélységről tesznek tanúbizonyságot. Paál piktúrájának azonban van egy másik variációja is: egy jó hangulat, és már világosabb színekben intonál a művész. *Vörös fenyő* című képe bravúros világítási effektusokkal és plasztikai sajátosságaival fogja meg a szemlélőt. E képénél mindent érez az ember, fatörzset, fenyőgallyakat, perspektívát és pompás színskálát. Az ízlésesen összerendezett tárlatnak *Tő partján* és *Esti hangulat* című képei minden vonatkozásban tökéletes alkotások. Paál Albert minden egyes művén nyugodt egyénisége, mélységek után vágyó érzéke az uralkodó karakterisztikum.

(*Aradi Ujság*, 1926. szeptember 22.)

R.: Wolff⁸¹ Károly és Paál Albert kiállítása

[...]

Paál Albert képeiben nincs nyugodt megállapodás, lehiggadás vagy megállottság. Minden kép forrong, él, mozog és kiált, igen, kiált, megállít és lenyűgöz. Hatalmas erejű piktúrája szinte érzékelhetően birkózik a színekkel és a formával, melyet sehogy sem tud egységesen magára erőszakolni ez a féktelen

⁸¹ Wolff Károly (1869-1944, másol: 1946) festő, Münchenben, Nagybányán tanult, többek között keresett portréfestő Aradon.

adni akarás. Ma már azonban kialakult benne, ha öntudatlanul is, egy biztos irány, mely most már egyenes vonalban viszi majd előre festői útjain. Paál született tájképfestő. Csak a természet monumentalitásai érdeklik, a hatalmas lendületek és a nagy távlatok, melyekben a komor erőteljesség mögött ellenállhatatlan erővel tör keresztül a napfény élettelen csillogása. Ezért ebben a monumentalításban nem lehetnek részletek, és nem lehet aprólékos-ság, csak a pillanatok heves fellángolása, mely az első percben veti vászonra a színfoltok tömegét. Paál ezt a feladatot tökéletesen megoldotta. Most csak további utakat keres és amint ez a távlata mutatja - ez az út még csak újabb nagyszabású alkotásokat eredményezhet. Legszebb képei a *Vihar*, az *Erdei út*, a *Késő délután*. A *Bükkfa*, a *Loire folyó partján*.

(A temesvári Athenaeumban rendezett kiállításról. *Temesvári Hírlap*, 1926. december 2.)

Gara Ernő: Néhány lelkes szó egy aradi tárlatról

Ez a székelő fiú ilyeneket szokott mondani: jaj komám, azt látni kell! vagy: nézd ezt a szépeletet, annyi ebben a szín, hogy az ember szíve csak úgy ficáncol a nézésétől... Nem használ nagy szavakat, mindenféle „izmusokat” a festőművészet komplikált szótárából, – amelyekkel ifjú titánok szoktak ékeskedni a kávéházi asztaloknál. Azt mondja, hogy: szép – és ahogy mondja, az áhítattól felolvad a lélek. Azt mondja, hogy: világos – és a napsugár fényét és melegét érzed. Azt mondja, hogy: tágas – és a mezők perspektíváját, az égbolt végtelen dimenzióját érzékelteti, ahogy mondja: áhítattal, az igaz érzés elektromos vibrációjával ejti ki az egyszerű szót.

A festészete is ilyen. Ahogy a szó szinte frissen születik belőle az ecsetjével is, mintha csak azt akarná mondani: ez tágas, ez meredek, ez lejtős... – És úgy mondja, hogy az ember egy nagyot szíppant a mező perspektívájában, még a szénaillat is érzik: szédül az ember a meredeken és elnyújtózni kívánna a lejtőn. Nem érez az ember a képek előtt semmiféle izmust, csak azt az őszinte érzést érzi, amelynek elfogódott hangtalanul átadja magát, ha valahol a természet kínálja a szépségét.

Paál Albert nagyon tehetséges művész. Azt hiszem, én is a leghelyesebben, a legstílusosabban teszem, ha nem cirádázom jelzőkkel ennek a művésznak a tehetségét. Mondhatnám, hogy ragyogó zseni, megállapíthatnám, hogy országhatárokon túl feszül az ígéretes tehetsége, nem tudnék, ha a szuperlatívuszokat halmoznom a képe dicséretére – nem teszem: azzal a lángoló őszinteséggel, amellyel ő kimondja azt, hogy: szép, hogy: színes – úgy mondom, én egyszerű őszintén: Paál Albert nagyon tehetséges művész.

Egyszer elhívott a képeihez. – Igazán örülnék, ha megnéznéd. – Nincs műterem. Kis művészlakás: képek a falon, képek a földön, képek mindenütt.

– Bizony, komám, – még nincs műtermem, de majd csak megsegít az Isten.

Végignéztem a képeket – egy egész délután úgy repült el, mint a pillanat a gyönyörűségek álomhajóján. Hegyről völgybe, az erdőkből mezőkre – pompás volt az út. És csodálatos: az egész úton – emberrel, állattal – élőlénnel nem találkoztam. Talán jó is volt így: megbontottuk volna azt a szent harmóniát, amely végiglengett a csodálatos délutáni úton. Így: ember, állat nélkül csendben vándoroltunk a természet ezertitkú rejtekeiben. Paál Albert a témaciklusában nagyon érdekes ösztönrel kerüli az élőlény problémát: a képei mégis élnek, a témája forrong – az erdő mélyén a levelek susognak, a fák szerelmesen összehajolnak, a hegycsúcs felsikolt az ég felé, a völgyben a bokrok csendesen mosolyognak....

Paál Albert most sorba állítja ezt a száz csodát, és az aradi közönség zarándokolni fog a Paál kiállításra: hegyről völgybe, erdőből mezőre... És megjósolom: nincs az a gazdasági válság, amelyben elfulladhatna ennek a kiállításnak a sikere.

(*Brassói Lapok*, 1928. március 14.)

Paál Albert kéпкиállítás

Paál Albert festői kvalitásait, tudását és nagy-nagy lelkesedését már elismerte a kritika. Megállapította róla, hogy kivételes tehetségű művész, aki, ha beváltja ígéreteit, robusztus egyénisége lesz az erdélyi piktúrának. Most ismét ad egy kiállításra valót fejlődéséből. Amit már a tavaszi kiállításán is megállapíthattunk: színei melegek, tónusa előkelő, ecsetkezelése széles, technikája kiforrott, nagy színfoltokban veti vászonra elgondolásait, tájképeiből szinte kiárad a természet iránti határtalan rajongása.

Paál Albert örökségképpen hozta magával a festői tehetségét a világba. Paál Albert a festészetet nem foglalkozásképpen műveli, hanem benne él és általa.

Minden képe elválaszthatatlan a lelkétől, a szívétől, mert minden képe egy gyönyörűségesen átélt emlék, egy benyomás, egy érzelm. Az illatoktól terhes csalogató, a bensejükben titokzatosan homályos erdők a falra aggatott vásznan, mind-mind valóságnak tetszenek. Szinte várjuk, hogy a közeledő szellő megbillentsen a fák koronáit. Csodálatosak azok az erdők, miket Paál Albert festett. Hívogatják, csalogatják a nézőt, hogy induljon el bennük a soha nem látott szépségek birodalmába, az a stáció, ahová Paál festői értékben ezzel a tárlattal elérkezett, egy komoly és erős tehetség bizonyítéka. Tónus keresésben és festői modorában is tökéletes természetfestő. A képei között sok, sőt, talán a legtöbb nem döbbsenti meg a szemlélőt. Nem híve a rikító, éles színhatásoknak, a palettájának inkább a finom, összhangzó színek a sajátjai. Az úgynevezett festői témáknak nem nagy híve, természetet fest, ahogy érzi,

minden keresettség nélkül. Minél tovább nézzük a képet, annál inkább bontakozik ki, minden képnél annak a kiválósága és festőjük tehetsége.

A Stein cukrászda kiállítási termét régen nem látogatták annyian, mint mostanában. [...]

(Máramaros, 1929. november 17.)

SÁR.: Miért nem ment el Paál Albert festő Paál László barbizoni emléktáblájának leleplezésére

Beszélgetés Paál Alberttel, a nagy magyar zseni rokonával

Arad, jún. 25.

Mindössze néhány napja annak, hogy a hanghullám hátán szűkre szabott hír röppent szét a világba arról, hogy a hálás utókor szerény kis emléktáblával jelölte meg azt a barbizoni házat, ahol a magyar tájképfestészet kiválósága, Paál László szomorú élete lepergett. Az emléktábla aranyozott betűi ragyogóan hirdetik egy megtépzott festőkarrier génuszát. Most, amikor a Szajna parti piktorok önsajnálkozástól sarkallt könnye már leszáradt a forró nyári napsütésben, vissza kell, hogy idézzük Paál László emlékét szűkebb szülőhazájában, hiszen a festőzseni az Arad megyei Odvos községből indult el tövises útjára, amely halála után egy félszázaddal világhírnévben csúcsonyult ki. Hozzánk tartozik Paál László emlékezete már csak azért is, miután egyetlen egyenesági leszármazottja, Paál Albert festőművész Aradon él és dolgozik kissé nyugtalanabb életformák között. Távoli ünneplő. Árok-utca 5. Napbarnította kerítés, ízlésesen parkírozott udvar. Itt lakik Paál Albert. A körlugasban festőállvány és paletta vár az alkotóra. Paál Albertet éppen délutáni álmában zavartuk meg. Szívesen invitál az atelierbe. A fiatal Paál alkotásai egymás mellett sorakoznak a falon. Minden képe egy nagy darab élő természet. Az erdő, a fa, a fény és árnyék játéka költözött a fiatal Paál Albert izmos fantáziájába is. Paál Lászlóról beszélgetünk. – Igen – mondja Paál Albert – én is meghívást kaptam az emléktábla leleplezésére⁸² dr. Lázár Béla műkritikustól. Paál Albert állításának igazolására előkeresi Lázár dr. levelét. Az írás Párizsban kelt, és szívélyesen invitálja a nagy tájképfestő egyetlen leszármazottját, Paál Albertet a Szajna parti metropolisba, hogy legyen jelen az emléktábla avatásán. Paál Albert azonban csak távolról adózott kitűnő nagybátyja emlékének.

– Miért nem vett részt az ünnepségen? – kérdezzük Paál Alberttől.

– Lázár dr. úrtól csak ezt a levelet kaptam, kérem – válaszol zavartan a művész. Bizony, a mai nehéz viszonyok mellett nem igen akad az embernek párizsi útravalója. Szomorú találkozás. A nagynevű Paál Lászlóról

⁸² Paál László halálának 50. évfordulóján Villany báró, párizsi magyar követ leplezte le Paál László emléktábláját. *Leleplezték Barbisonban Paál László emléktábláját.* Nemzeti Ujság, 1930. június 19.

ezeket mondja Paál Albert: – Gyermekkoromban az édesapámtól sokat hallottam Paál Lászlóról, akit 1902-ig úgyszólván senki sem ismert. Ekkor fedezte ugyanis fel dr. Lázár Béla egyetemi tanár és műkritikus. Paál László ebben az időben már régen a charentoni temetőben porladt. Ezelőtt hat évvel találkoztam néhai nagybátyám emlékével. Szomorú, szívfacsaró találkozás volt – mondhatom. Párizsban voltam tanulmányúton. Kint jártam a charentoni temetőben. A főútvonalon temettette el annak idején Munkácsy Mihály. Paál Albert fotográfiát vesz elő, amelyen egy márványsíremlék látható. – Ide temették el szegényt – folytatja. Csakhogy holtában sem kapta meg a teljes nyugalmat. Fölébe temettek valakit, és ez a díszes sírkő most ezt a nevet viseli.⁸³ A nagyság átka. Paál László ragyogó karrierjét igen szomorúan fejezte be. Hatalmas szál ember volt. Egy éjszaka elgondolkozva tért lakására, és egy gázlámpába ütötte a fejét. Agyrázkódást kapott. Rettentő idők szakadtak a művészre. A charentoni tébolydában reménytelenül fejezte be életét. – Dr. Lázár Béla egyetemi tanáré az érdem, hogy Paál László a világhírű márkák között szerzett sok, nagy elismerést a magyar tájképfestészetnek. Még a tébolydában is dolgozott, amikor nem volt rohama. Apámnak volt egynéhány képe. Erre emlékszem. Sötét, borongós témái óriási fantáziával felépített elképzelések! Akkoriban annyi értékük sem volt, mint egy közönséges vászonnak, és most, egy évvel ezelőtt 550 ezer lejt fizettek ki Paál László egyetlen festményéért. Dr. Lázár Béla igen sok, nagyértékű Paál László képet mentett meg az enyészettől. A nagy Mester mindebből csupán egy rideg márványlapot kapott, amit elborult lelkében élő forró nyári napsugár sem tud kellően átmelegíteni...

(*Aradi Közlöny*, 1930. június 26.)

Paál Albert aradi festőművész mentette meg az öngyilkos Bár Floricát

Bár Florica, az aradi tudószanatórium fiatal ápolónője, aki tegnap este, mint megírtuk, öngyilkossági szándékkal a Marosba ugrott, ma jobban lett a kórházban. Az életmentés ügyében egyébként ma váratlan fordulat történt, amennyiben a szemtanúk előadása alapján a rendőrség megállapította, hogy Bár Florica kimentésében az oroszlánrész Paál Albert országosan ismert nevű aradi festőművészt illeti, aki ruhástól a vízbe vetette magát a fuldoklóért, és három diák segítségével partra vonszolta. Amíg a diákok az eszméletlen állapotban lévő nő elszállításáról gondoskodtak, a szerénységéről ismert

⁸³ Lázár Béla így idézi a történetet: „Néhány hónap előtt itt járt Paál Albert, aki nagytehetségű fiatal festő. [...] Megkértem, menjen el Charentonba, állapítsa meg pontosan Paál László sírját. [...] Paál Albert hazajött azzal a szomorú hírral, hogy Paál László sírja már fel nem lelhető, mert csak öt esztendőre vették meg annak idején, és mivel a meghosszabbításról nem gondoskodtak, azóta már kétszer mást temettek el ugyanazon helyen”. A Pesti Hírlap Vasárnapja, 1926. március 14.

festőművész csuromvizes ruhájában kocsin hazatért, és a neve így maradt ki az életmentésről beszámoló rendőrségi jelentésből.⁸⁴

(*Aradi Közlöny*, 1930. szeptember 20.)

Aradi művészek karácsonyi vállalkozása

A nagyvárosokban már régen divatban levő karácsonyi vásárt akarja az aradi festőművészek egy csoportja megvalósítani. A vásárt a Minorita Kultúrház emeleti helyiségében fogják megnyitni, és az december 11-től kezdve december 22-ig áll a közönség rendelkezésére. A vásár jellegét az adja meg, hogy a vásárolt művek azonnal elvihetők. A kiállított tárgyak egészen olcsó árakon kerülnek eladásra, és így a vidéki közönségnek is alkalma lesz, hogy az aradi művészek karácsonyi vásárán szerezze be ünnepi szükségletét. A vásáron Balla Frigyes,⁸⁵ Beleznay István,⁸⁶ Kiss Károly, Pataky Sándor,⁸⁷ Paál Albert és Wolff Károly aradi festőművészek képei szerepelnek.

(*Aradi Közlöny*, 1930. december 7.)

Paál László képzőművészeti társaság Aradon

Az aradi magyar festőművészek körében rendkívül érdekes terv merült fel. Az itteni festőművészek – szám szerint nyolcan – elhatározták, hogy a közeljövőben megalakítják a Paál László képzőművészeti társaságot⁸⁸ a kolozsvári Barabás Miklós társaság mintájára. A megbeszélések már élénken folynak, és az alapító művészek azon vannak, hogy az alakuló gyűlést még karácsony előtt megtartsák.

(*Aradi Közlöny*, 1930. december 7.)

Keddig tart az aradi festőművészek karácsonyi tárlata

Szép sikerrel zárul az aradi festőművészek karácsonyi kiállítása, melyet a Minorita Kultúrházban rendeztek. Az öt kiállító művész: Beleznay István, Paál Albert, Pataky Sándor, Sima Dezső⁸⁹ és Wolff Károly ezúttal beszélő tanújelét adta annak, hogy Aradnak értékes festőművészete van. A művészek rendkívül olcsó árakon értékes műveket állítottak ki. A falakon olajfestmények, vízfestmények, pasztellek, rajzok, metszetek sora függött, melyek igaz gyönyörűséget okoztak a látogatóknak. A tárlat még vasárnap és hétfőn lesz nyitva.

(*Aradi Közlöny*, 1930. december 21.)

⁸⁴ Ugyanerről: *Ki volt az életmentő?* Ellenzék, Cluj-Napoca, 1930. szeptember 21.

⁸⁵ Valószínűleg elírás, Balla Béláról lehet szó.

⁸⁶ Beleznay István (1892–1954) festő, grafikus, a budapesti Mintarajziskolában tanult.

⁸⁷ Pataky Sándor (1880–1968) festő, a Budapesten és Nagybányán (1921) tanult, Aradon rajztanár.

⁸⁸ Paál László Társaság 1923–1944 között működő művészegyesület Budapesten, tagjai fő stúdiuma a tájképfestészet. Aradon nem alakult hasonló.

⁸⁹ Sima Dezső (1878–1933) festő, Budapesten tanult, az aradi katolikus gimnázium rajztanára.

(-i.): Az aradi festőművészek kollektív kiállítása a Kultúrpalotában

A modern irány képviselője, Paál Albert ezúttal valóban mesteri képekkel vett részt a kiállítás anyagában. A *Solymosi vár* megkapó, modern utakat bevilágító fényeffektusai, a *Kápolna* komor, megrázó, a magányt, elhagyatottságot szimbolizáló hangulata, a *Reggel* ébredést hirdető fényskálája és az *Ősz* mérsz színei, amelyek harmonikusan olvadnak össze az árnyak halk tónúsával, egy kiforrott, egyéni művésztehetség felejtethetetlen, maradandó munkái.

(*Aradi Közlöny*, 1932. december 13.)

Tizenhat aradi festőművész harca az aradi napilapokkal

Félreértés a le nem adott kommuniké miatt

Az Aradon élő képzőművészek egyetemlegessége és a két napilap, az Aradi Közlöny és az Erdélyi Hírlap között sajtóháború indult. A félreértés egy idejében le nem adott beszámoló miatt tört ki. Tizenhat aradi festőművész társult a karácsonyi ünnepek előtt egy kollektív kiállításra. Paál Albert festőművész, a kiállítás rendezője eljár a napilapoknál, a „szokásos” ismertetések leközlése végett, kérve egyúttal, mindegyik lap írasson munkatársával beszámolót. A kiállítást vasárnap megnyitották, de a lapokban a várt beszámoló nem jelent meg. Ellenben a harmadik aradi reggeli napilapban Paál Albert levele jelent meg, amelyben azzal vádolja meg a másik két lapot, hogy a beszámoló azért nem jelent meg, mert a kiállító művészek nem adtak fel fizetett hirdetést. De elsiette a dolgot, ahelyett, hogy előbb érdeklődött volna a redakcióban, mert a nyílt levéllel egyidejűleg megjelent a tárlatról írott kritika is a két lapban, amelyek a festő által hangoztatott vádat erőlesen visszautasították.⁹⁰ Az ügy azonban ezzel nem nyert befejezést, mert mintegy válaszképpen, a kiállító művészek összessége Paál Albert mellé állott, és szolidaritást vállaltak vele, amelyet szintén újabb levélben hoztak a közönség tudomására. Major Béla, az Erdélyi Hírlap felelős szerkesztője azt mondja, hogy a kritikák vasárnapra meg voltak írva, azonban anyagtorlódás miatt, mint az máskor is szokásos, el kellett halasztani a közlését a legközelebbi számig, amely kedden jelent meg. Tehát nem felel meg a valóságnak a támadásnak azon kitétele, hogy nem akartuk leközlölni a kiállításról szóló beszámolót. Mindenesetre a kiállító művészekkel szemben levontam a konzekvenciákat, s a jövőben támaszkodjanak továbbra is arra a lapra, amely a támadó levélnek helyt adott.

(*Erdélyi Lapok*, 1932. december 18.)

Aradi festők képkiallítása

A vármegyeháza dísztermében nyílt meg az aradi festők kollektív kiállítása. Mivel az egyik legtehetségesebb reprezentánsunknak, Paál Albert

⁹⁰ Pl. *Két kritika*. Aradi Közlöny, 1932. december 14.

festőművésznek képei nem fértek el a Kultúrpalota kis kiállítási termében. Erről a kiemelkedő képességű, grandiózus tehetségű festőművészetről egyébként, – még bizonyára lesz alkalmunk sok minden jót írni. Az Aradi Közlöny és Erdélyi Hírlap kiadóhivatalai egyébként az új kollektív kéпкиállítás alkalmából a 500-500 lejt küldtek a festők címére, hogy legyen miből megfizessék a *Reggelben* leadandó kommunikét.

(*Erdélyi Élet* – Arad –, 1932. december 21. XXI. évf. 36. sz. 28.)

Magyar bál Lipován (Lippán)

A lipovai (lippai) Magyar Párt szombaton este rendezte meg a szokásos Katalin-mulatságát a Centrálban.

A sorsolásra adományozott tárgyak között Paál Albert festőművész adományát, egy hangulatos festményt is kisorsoltak.

(*Temesvári Hírlap*, 1934. november 27.)

Nagy lelkesedéssel választották meg a Magyar Párt lipovai tagozatának új tisztikarát

Bálint Nándor pénztárosi és Paál Albert ellenőri jelentést tett.

A kibővített választmányban: ellenőrök: Paál Albert és Tóth János.

(*Keleti Újság*, 1935. július 28.)

Bíró József: A mai erdélyi képzőművészet

[...]

A magyar művészek körében már jobban kifejlődött a magukra utaltság, az autarkia. A magyarországi művészeti áramlatokat, új törekvéseket nem ismerik, pesti tanulmányút a legtöbbnek szép álom csupán, s a magyarországi művészeti folyóiratok alig kerülnek errefelé. A *Magyar Művészet* vagy a *Képzőművészet* egy-egy száma porosodik csak a nagyobb városok, Kolozsvár, Nagyvárad klubjainak olvasótermében.

[...]

(*Magyar Szemle*, 1937. 2. sz. 159-167.)

Dr. Bédi Imre: Kelet

A romániai magyar képzőművészek Aradon kiállítást rendeztek, amely az erről előadott beszámoló szerint örömteljes biztató esemény mind az alkotók, mind a közönség szempontjából. A kiállítók munkájuk javával szerepeltek. A közönség részéről pedig már a megnyitás napján igen nagy volt az érdeklődés. A kiállításon 8 képzőművész vett részt: Beleznay István, Hajós Imre,⁹¹

⁹¹ Hajós Imre László (1905–1979) festő, Kolozsváron tanult, az aradi népiskola tanára.

Gallasz Nándor,⁹² Muhos Kornél,⁹³ Paál Albert, Pataky Sándor, Soós István⁹⁴ és Wolff Károly. Beleznay István rézkarcokat állított ki. [...] Paál Albert lippai, aki ott a birtokán gazdálkodik, de amellet fest is.

(*Láthatár*, 1942. augusztus, X. évf. 8. sz. 185.)

Romániai Magyar Népközösség Arad-városi tagozata Képzőművészeti alosztály Paál Albertnek, 1942. december 11.

T. Paál Albert f. műv.

Lippa

Tisztelettel értesítjük, hogy a tervbevett temesvári kiállításunkra az engedélyt megkaptuk. A kiállítás december hó 20–31-ke között meg is lesz rendezve. Kérjük tehát a kiállításra szánt anyagát f. hó 15-ig képzőművészeti alosztályunk helyiségébe eljuttatni szíveskedjék, ahol megállapodásunk értelmében meg fog történni az anyag kiválasztása.

Szíves tudomásulvétel miatt közöljük az alábbiakat:

1. A rendezést kizárólag a Népközösség fogja lebonyolítani.
2. Az anyag Temesvárra való szállítását, eladását, visszaszállítását, valamint a katalógusok előállítását a Népközösség vállalja.
3. A tárgyakra szükséges bélyegeket, illetve azok értékét a Népközösség előlegzi, de az eladott képek árából utólag levonja.
4. A tárgyak árát és címét kérjük a képek hátán megjelölni, valamint két példányban leírva, aláírással ellátva a tárgyak leszállításakor hozzánk eljuttatni.
5. Folyó hó 15-én öt órakor szíveskedjék a részletes megbeszélés végett képzőművészeti alosztályunk helyiségében személyesen megjelenni.

Arad, 1942 december 11.

Magyar testvéri köszöntéssel

Hajós Imre

elnök

Kézműv. szakoszt. vez

aloszt. vez.

(Gépirat, autográf, két kiolvashatatlan aláírás. Körbélyegző: A Romániai Magyar Népközösség Arad Városi Tagozata. Dr. Mihalik Péter tul., Bp.)

⁹² Gallasz Nándor (1893–1949) szobrász, Budapesten tanult, Temesváron szabadiskolát nyitott Varga Alberttel.

⁹³ Muhos Kornél festő.

⁹⁴ Soós István (1898–1966) szobrász.

Festészeti és szobrászati kiállítás 20–31. decembrie 1942

Albert PAÁL Albert

- 51. Erdő mélye 22. 000.-
- 52. November 18. 000.-
- 53. Erdő szélén 15. 000.-
- 54. Tanya a fák között 8. 000.-
- 55. Marospart 10. 500.-
- 56. Délutáni napsütés 6.000.-
- 57. Naplemente 10. 000.-
- 58. Piros tetős ház 10. 000.-
- 59. Falurészlet 12. 000.-

(4 oldalas, román-magyar, nyomtatott, kiállítási katalógusa nyolc aradi képzőművésznek: Belezna István, Gallas Nándor, Hajós Imre, Muhos Kornél, Paál Albert, Pataky Sándor, Soós István, Wolff Károly. A címdalán: „Victoria” Timisoara.)

Jegyzék

a Paál Albert festőművész képeiből a brassói kiállításon eszközölt eladásokról 1943. június 15-ig bezárólag.⁹⁵

	vevő
78. Erdőszéle	18. 000.- Bartha Elemér
79. Falu a völgyben	18. 000.- -"-
81. Napsütéses ház	18. 000.- Wallendorfean
82. Marospart	15. 000.- Magyar Kir. Konzulátus
Összesen: 69. 000.-	

(Gépirat, mgt., Bp.)

A délerdélyi magyar képzőművészek kiállítása

Az erdélyi táj változatosságát és hangulati szépségeit örökíti meg a lippai Paál Albert. Nyugodt, kiegyensúlyozott, tiszta fényhatású képei az új klasszicizmus stílusjegyeit viselik magukon. Paál kulturált festő, akinél az értelem mérlegelése nagyobb szerepet játszik, mint az ösztönös festőiség esetlegessége.

(*Ellenzék*, 1943. augusztus 17.)

Nagy Géza: Dél-Erdély irodalmi és művészeti élete

A délerdélyi magyar képzőművészek vándorkiállítást hoztak létre, s ezzel egy év leforgása alatt már háromszor léptek a délerdélyi műpártoló közönség elé.

⁹⁵ Paál Albert által aláírt román nyelvű lista – kelt: Brassó, 1943. július 12 – összesen tíz eladott Paál Albert művet rögzít 166.000 lej értékben. (Dr. Mihalik Péter tul., Bp.)

A kezdeményezés Arad és Temesvár festőitől indult el, akik előbb Aradon, majd Temesvárt rendeztek gyűjteményes kiállítást. Mindkét helyt szokatlanul meglehetősen érdeklődést keltettek, és nem várt sikerrel zárták kiállításukat. Így merült fel a terv, hogy a kiállító képzőművészek számát teljesebbé teszik a tulajdonképpen Dél-Erdély képzőművészeivel, s az előreláthatólag hatalmas tárlatot Brassóban rendezik meg. A kiállítás június 13-án nyílt meg, s az összesen százötven művel szereplő tizennégy képzőművész valóban Dél-Erdély minden vidékét szóhoz juttatta. A kiállítók névsora: Belezna István, Gallasz Nándor, Gruzda János,⁹⁶ Hajós Imre, Kollár Gusztáv,⁹⁷ Lukasz Irén,⁹⁸ Muhos Kornél, Paál Albert, Pataky Sándor, Soós István, Tsuzó-Leiter Arthur,⁹⁹ V. Székely Piroska,¹⁰⁰ Vass Albert¹⁰¹ és Wolff Károly. [...] Paál Albert merész fény- és árnyhatással megfestett tájképei. [...]

A kiállító tizennégy magyar képzőművész sikere túlnő a képzőművészet határain. Műveikkel mindannyian arról tettek bizonyosságot, hogy lábukat szilárdan megvetették szülőföldjükön, vállalták és viselik a minden eddiginél súlyosabb kisebbségi sorsot, és a bénító viszonyok ellenére rendületlenül alkotnak önmaguk és népi közösségük számára.

(*Hitel*, Kolozsvár, 1943. 8. sz. 510-512.)

Igazolvány, 1943. október 9.

M. Kir. Belügyminiszter Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság
 Szám: 377477/VII/e/1943 Érvényes hat hónapig

Igazolvány

Pál Albert 1895. évben *Aradon* született, *rkat.* vallású, *nős* állapotú *festőművész* foglalkozású, jelenleg budapesti *II. Halász u. 2. lakos Lippáról* menekült részére.

Ezen igazolvány tartózkodási és munkavállalási engedélyül is szolgál, *felesége szül: Kreisz Rozália részére is.*

Budapest, 1943. október 9.

miniszteri tanácsos, h. vezető

Menekült-törzsszám: - 12408 – M. kir. belügym. IX. ü. o.

Ezen „Igazolvány” érvényességét további egy évre meghosszabbítottam.

⁹⁶ Gruzda János (1881–1953) festő.

⁹⁷ Kollár Gusztáv (1879–1970) festő.

⁹⁸ Lukasz Irén (1902–1985) festő.

⁹⁹ Leiter Artúr (1904–?) festő.

¹⁰⁰ V. Székely Piroska festő.

¹⁰¹ Vass Albert (1896–1969) festő.

Budapest, 1944. IV. 14.

Pecsét és olvashatatlan aláírás

Jelentkezett: Szatmárnémeti 1943. nov. 18.

(olvashatatlan aláírás)

Budapestre való visszatérését bejelentette: Szatmárnémeti 1943. nov. 30.

(Az űrlapon kézzel kitöltöttöket kurziváltam. – Mgt., Bp.)

Komoly művészi élmény

Ék Sándor kiállítása a WM Munkásszállóban. Azok, akik még mindig elefántcsonttoronyban élnek, és nem akarják elismerni, hogy van harcos osztályművészet, itt meggyőződhetnek arról, hogy igenis van. Nincs egy vonása Ék elvtársnak, melyet ne valami céllal, ne valami komoly okkal húzott volna.

A kiállítás különösen azok számára tanulságos, akik a Paál Albert kiállítását is végignézték, és alkalmuk van összehasonlítást tenni mondanivaló nélküli „művész” és egy tudatos művész között. Paál nem képes másra, mint önmagát ismételni: „jaj, de szép a természet, ó be rút a város!” Ez minden képén ugyanazon eszközzel, ugyanazon témával ismétlődik, mintha valaki pár kellemesen csengő hangot ismételne állandóan. Unalmassá válik. [...]

(*Szabad Nép*, 1948. május 8.)

Önéletrajzi részletek Paál Albert kihallgatási jegyzőkönyveiből, 1957. júl. 17., aug. 29.

Aradon nevelkedtem. Apám foglalkozása: nyugdíjas írnok volt az aradi városházán. Kilencen voltunk testvérek, négy fiú és öt leány. Jelenleg hatan élünk. Két leánytestvérem Aradon él, egy leánytestvérem Temesváron, egy leánytestvérem Budapesten él, kinek neve Paál Gizella férjezett Kárpáti Győzőné, köszörűs egy budapesti gyárban. Egy fivérem él Amerikában, Buenos Airesben.

Magam négy polgári iskolát Aradon végeztem. 1912-ben kerültem a nagybányai festőiskolába. 1915-ig tanultam ott, majd bevonultam katonának, és 1918-ig a különböző frontokon részt vettem a harcokban. Az olasz, orosz és román frontokon voltam.

A háború befejezése után, 1918 őszén részt vettünk a forradalomban. 1919-ben Aradon voltam. 1921-ben mentem Nagybányára, folytatni a festőiskolát. Az iskolát elvégezve vidéken festettem. 1932-ben nősültem Lippa városában. Feleségemnek Lippán hentesüzlete volt, egy alkalmazottat tartott. 1943-ban elhatároztuk, hogy Magyarországra jövünk. 1945-ig festésből éltünk és a vagyonunkból, amit átutaltunk Romániából. 1945-től kezdve továbbra is festésből élünk, s különböző alkalmi munkákat végeztem, pl. kerti munkákat, favágás, fűtés.

1956. október 23-án délután 4 óra felé elmentem a Nagymező utcában tartott Bernáth Aurél-féle kiállításra az Ernst Múzeumba. Innen kb. 6 és fél 7 körül távoztam, amikor is bekapcsolódtam az utcán lévő tüntetők közé. A tüntetőkkel a Nagykörúton, majd az Andrássy úton vonultam a Sztálin szoborhoz. Ekkor már láttam, hogy készültek valóban ledönteni a szobrot, de ezt nem vártam meg, mert féltem, hogy nem érem el az utolsó fogast [fogaskerekűt]. A Nyugatihoz érve már tankokat pillantottam meg, s az első lövések is hallatszóttak már. Kb. 12 óra tájban érkeztem haza. A továbbiak folyamán, egész idő alatt, október 24-től lakásomon tartózkodtam november 2-ig. November 2-án állás után néztem, és elhelyezkedtem festőnek a Szabadság üdülőházban, ahol november 3-án felvettem a munkát.

(Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, ÁBTL 3. 1. 9. V-146180. 115-117., 126-128.)

Paál Albert levele a Belügyminisztérium Orsz. Rendőrfőkapitányság Vezetőjének, 1959. március 10.

A budapesti főkapitányság 03992/1958 szám és 1959. III. 2-án kézbesített határozatával rendőr hatósági felügyelet alá helyezett. A sérelmes határozat ellen fellebezéssel élek, miután a határozat helyt nem álló indoklása folytán megalapozatlan.

Az 1956. évi ellenforradalom idején soha semmiféle ellenforradalmi elemekkel engem senki együtt nem láthatott, mert ad 1. ilyeneket nem ismerem, ad 2. lakásomat a kritikus időben el sem hagyhattam.

Teljesen légből kapott az én „ENSZ csapatokat” váró kijelentésem. Soha senki előtt ilyen kijelentést nem tettem. Tőlem ezt senki nem hallotta, és nincs ember, aki ezt tanúsítaná.

Helyt nem álló az indoklás az a része, amely szó szerint a következő: Három felkelővel megjelent Szilágyi Sándor XII. Karthauzi u. 4. sz. alatti lakásán, és el akarta hurcoltatni. Ezzel szemben tény az, hogy Szilágyi Sándor velem szemben, mint a ház akkori fűtőjével szemben megengedhetetlen hangot használt, és jogos járandóságom kifizetését, mint e ház fűtésfelelőse késedelmesen teljesítette, és amikor az ellen tiltakoztam, megfenyegetett. Ez a háttér az ő jelenlegi, majdnem elhurcolt hősi magatartásának. Ám az ellenforradalom idején én sem egyedül, sem három felkelővel meg nem jelentem, ezt semmiféle rabulisztikával bizonyítani nem lehet. Hiszen, ha ez igaz lenne, akkor ellenem törvényes eljárás indult volna. Nov. 2-től 1957. ápr. 15-ig a házban tovább dolgoztam mint fűtő, még akkor is, mikor sokan a munkát megtagadták.

A Kádár kormány el nem ismerése, mint nekem tulajdonított kijelentés szintén nem felel meg a valóságnak. Itt is, mint az előbbieknél, hiányzanak

a tanúk, akik hallották volna és bizonyíthatnák, hogy az inkriminált kijelentést valóban megtettem-e.

Fentiek alapján kérem a rendőrfelügyelet alá helyezésemet megszüntetni, annál is inkább, miután ezt a határozatot a közbiztonsági őrizetből való elbocsátásom után 16 hónapra hozták minden ok nélkül, és teljesen felkavarta békés családi életem és művészi munkám. Megismétlem a rendőrhatalom felügyelet megszüntetése iránti tiszteletteljes kérésemet.

Megjegyezni kívánom, hogy az 1958. évi választások alkalmával politikai jogaimat gyakoroltam.

Budapest, 1959. III. 10.

Teljes tisztelettel
Paál Albert festőművész
Bp. XII. Agancs út 5.

(Gépirati másolat, a *Megjegyezni kívánom* kezdetű utolsó mondat kézírással. Mgt., Bp.)

Paál Albert a Legfőbb Ügyészségnek, 1959. május 6.

Alulírott Paál Albert Géza festőművészt a Budapesti Rendőrfőkapitányság 03992/1958. sz. 1959. február 12-én kelt, de csak 1959. március 2-án kézbesített határozatával rendőrhatalom felügyelet alá helyezett. A határozat ellen a törvényes határidőn belül, 1959. március 10-én fellebezéssel éltem, a B. M. Országos Rendőrfőkapitányság vezetőjéhez, arra vonatkozó határozatot azonban mind a mai napig nem kaptam meg.

A rendőrhatalom felügyelet alá helyezés indoka az volt, hogy az ellenforradalom alatt gyakran együtt voltam ellenforradalmárokkal, és azt hangoztattam, hogy szívesen látnám az ENSZ csapatokat Magyarországon. Továbbá három felkelővel megjelentem Szilágyi Sándor XII. Karthauzi út 4. szám alatti lakásán, és el akartam hurcoltatni. Kijelentettem, hogy nem ismerem el a Kádár-kormányt.

Tekintettel arra, hogy a rendőri felügyelet alá helyezési indokok teljesen valótlank, az csak alaptalan rosszindulatú feljelentés következménye.

Panasszal

élek a t. Legfőbb Ügyészséghez, kérve, szíveskedjék panaszomban foglaltakat kivizsgálni és a rendőrhatalom felügyelet alá helyezés megszüntetése iránt intézkedni.

Indokaim:

1/ 1957. július 17-én közbiztonsági őrizetbe helyeztek, azonos tartalmú feljelentés alapján, és panaszomra a közbiztonsági őrizetbe helyezést a Legfőbb Ügyészség kivizsgálta, és annak eredménye alapján Áfl. 5972/1957. sz. alatt 1957. november hó 30-án kelt határozatával azt megszüntette.

2/ Ref. határozat indoklásában terhemre rótt magatartást el nem követtem, és semmiféle kijelentést sem az ENSZ csapatokra, sem a Kádár-kormányra vonatkozóan, de semmi egyéb politikai kijelentést nem tettem.

3/ Szilágyi Sándor lakásán felkelőkkel soha meg nem jelentem. Ezzel szemben a helyzet az, hogy a XII. Karthauzi u. 4. sz. alatti ház fűtője voltam 1955-56 telén, amely ház fűtési felelőse volt Szilágyi Sándor, és velem szemben, mint fűtővel, megengedhetetlen hangot használt és járandóságom kifizetését késedelmesen teljesítette. Amikor ez ellen tiltakoztam, megfenyegetett. Éppen ezért 1956 telén a fűtői állást csak úgy vállaltam, ha nem Szilágyi a fűtési felelős. A lakók ekkor új fűtési felelőst is választottak, az ugyanott lakó Vajai mérnök személyében.

4/ Véleményem szerint Szilágyi Sándor feljelentésének a következménye a közbiztonsági őrizet megszüntetését követő 15 hónap rendőrhatalósági felügyelet alá helyezésem.

5/ Soha politikával nem foglalkoztam, és semmiféle politikai kijelentést nem tettem, sem felszabadulás előtt, sem azután. Mindig, mint festőművész dolgoztam, és a fűtői állást is jövedelemkiegészítés miatt vállaltam.

6/ 64 éves vagyok, és angina pectoris megbetegedésben szenvedek.

7/ Úgy a múltbeli, mint a jelenlegi magatartásomról és viselkedésemről felvilágosítással szolgálhatnak:

I. Simonyi Géza vegyészmérnök, Budapest, Agancs u. 5.

II. Csiki Károly K. P. M. osztályvezető, Budapest VI. Majakovszkij u. 82.

III. Vajai László mérnök, XII. Karthauzi u. 4/b.

IV. Csáky Gyuláné házfelügyelő, XII. Karthauzi u. 4. sz. alatti lakosok.

8/ Előadom még, hogy az 1958-as választások alatt is gyakoroltam állampolgári jogomat, a választójogomtól megfosztva nem voltam. A Hazafias Népfront kerületi bizottsága a kerületi kultúrélet fellendítésére értekezletre és részvételre is meghívott, és abban tevékeny részt kívánok venni.

Tekintettel arra, hogy a rendőrhatalósági felügyelet szabad mozgásomban, munkámban erősen korlátoz, figyelemmel továbbá előrehaladt koromra és szívbetegségemre – különös hangsúllyal arra, hogy semmiféle ellenséges magatartást nem fejtettem ki – ismételtlen kérem a rendőrhatalósági felügyelet alóli mentesítést.

Budapest, 1959. május 3.

Tisztelettel
Paál Albert Géza
festőművész
Budapest XII. Agancs u. 5.

(Gépirati másolat, dr. Mihalik Péter tul. Bp.)

Paál Albert a budai lakásában, a falon *Önarcképe*,
a Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria tulajdonában

Paál Albert: *Táj fákkal*, 1914, vászon, olaj, 60,5x75 cm, j. b. l.: Paál
(Magángyűjtemény, Bp.)

Paál Albert: *Hídon*, 1919, vászon kartonra kasírozva, olaj, 47,5x69 cm,
j. b. l.: Paál 1919

Paál Albert: *Mezei táj kévéekkel*, karton, olaj, 51,4x66,2 cm
(Művészeti Múzeum, Nagybánya, Románia)

Paál Albert: *Felsőbánya*, 1926, vászon, olaj, 49x60 cm, j. j. l.: Paál Albert 926

Paál Albert: *Nagybányai táj*, vászon, olaj, 120x100 cm, j. j. l.: Paál Albert
(Hatvani Márk tul. Bp.)

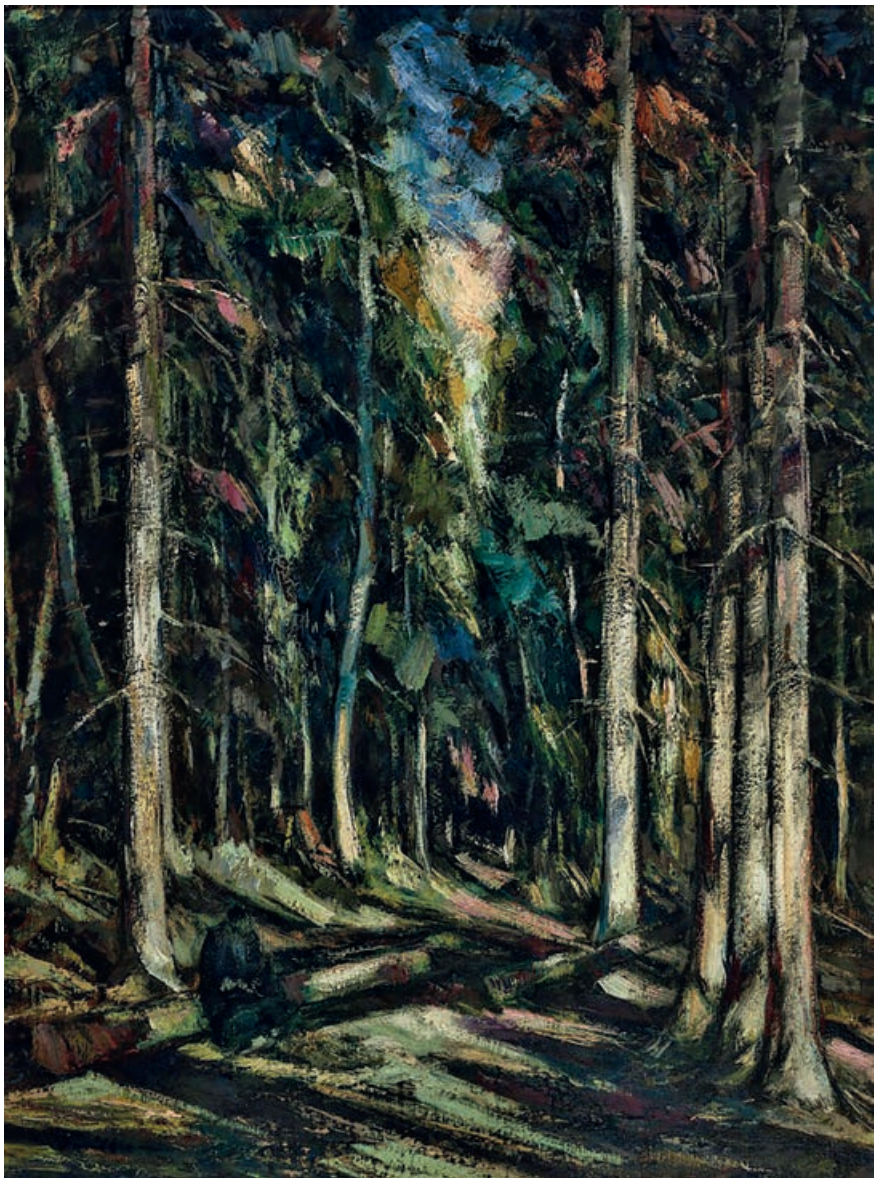
Paál Albert: *Mezőn*, 1920 k., karton, olaj, 60x78 cm, j. j. l.: Paál

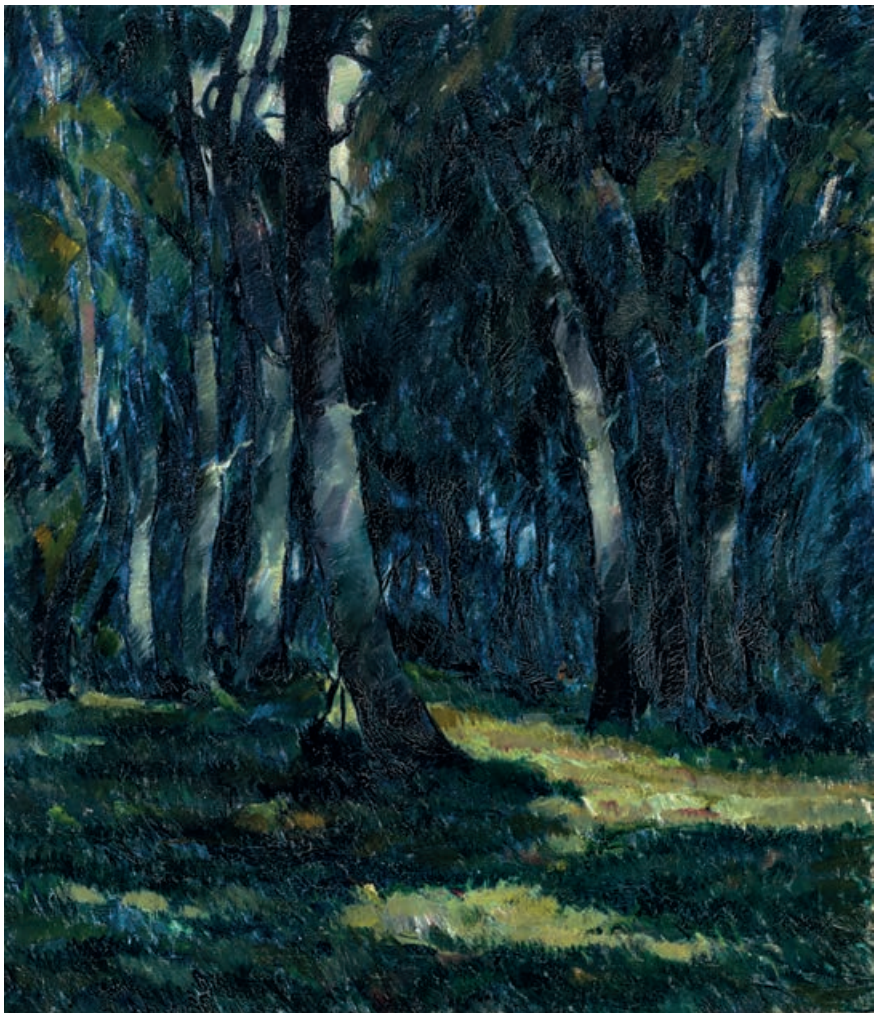
Paál Albert: *Hegyi patak*, vászon, olaj, 50x60 cm, j. j. l.: Paál Albert

Paál Albert: *Erdei táj házakkal*, 1920-as évek eleje, karton, olaj, 59x50 cm, j. b. l.: Paál

Paál Albert: *Erdő*, vászon, olaj, 80,5x61 cm, j. b. l.: Paál Albert

Paál Albert: *Erdő*, vászon, olaj, 80x69,5 cm, j. n.

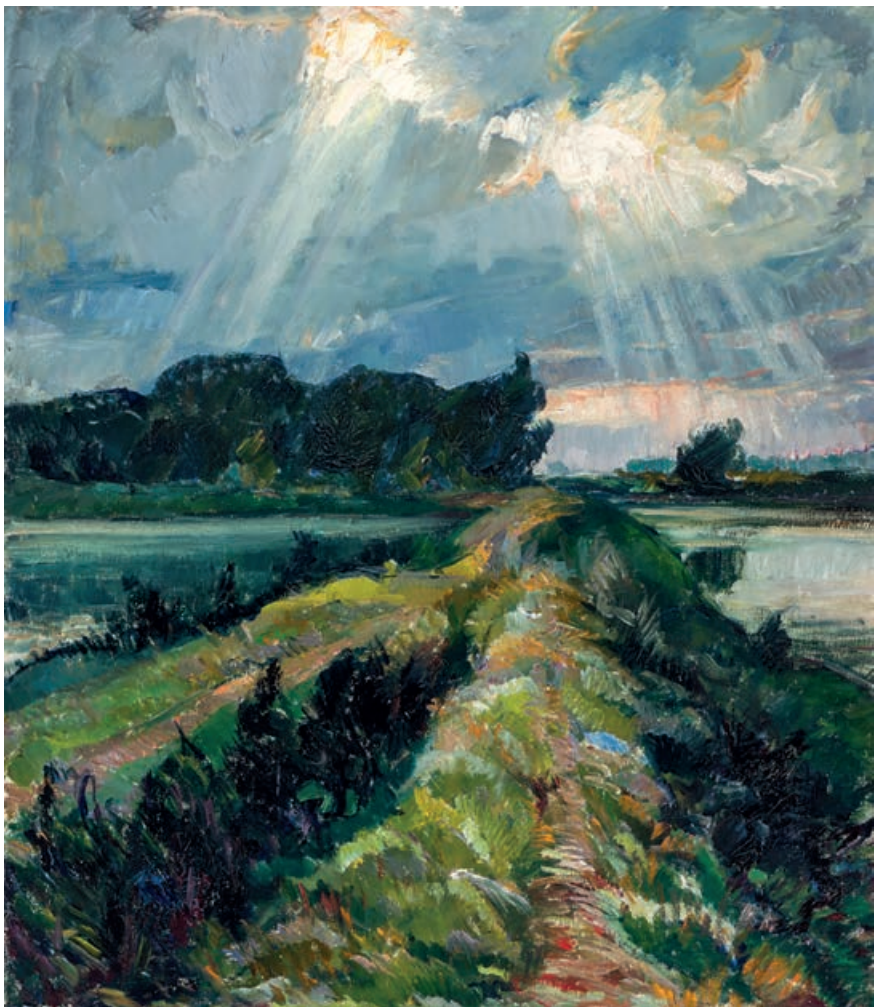
Paál Albert: *Virágok üvegben*, vászon, olaj, j. b. l.: Paál (Arad, Románia)

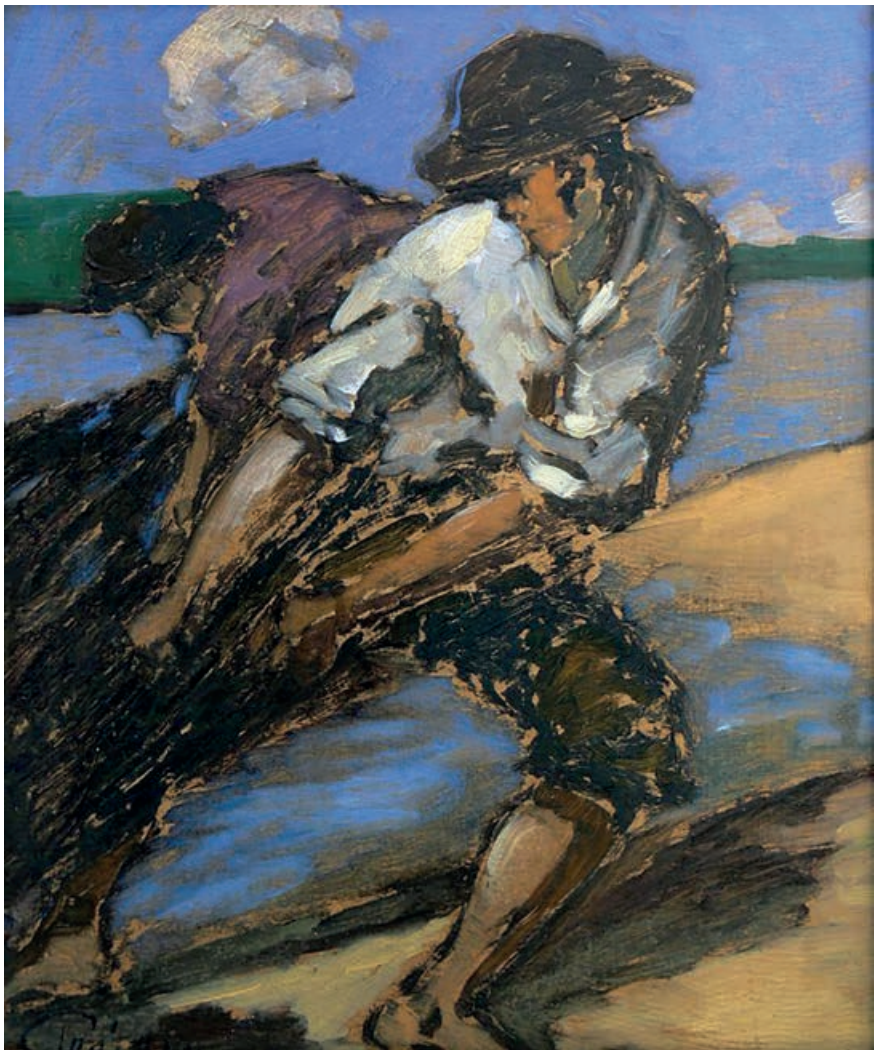
Paál Albert: *Virágcsendélet*, karton, olaj, 59,5x49,5 cm, j. j. l.: Paál

Paál Albert: *Menyházi erdőrészlet*, 1922, vászon, olaj, 60x70,5 cm, j. j. l.: Paál

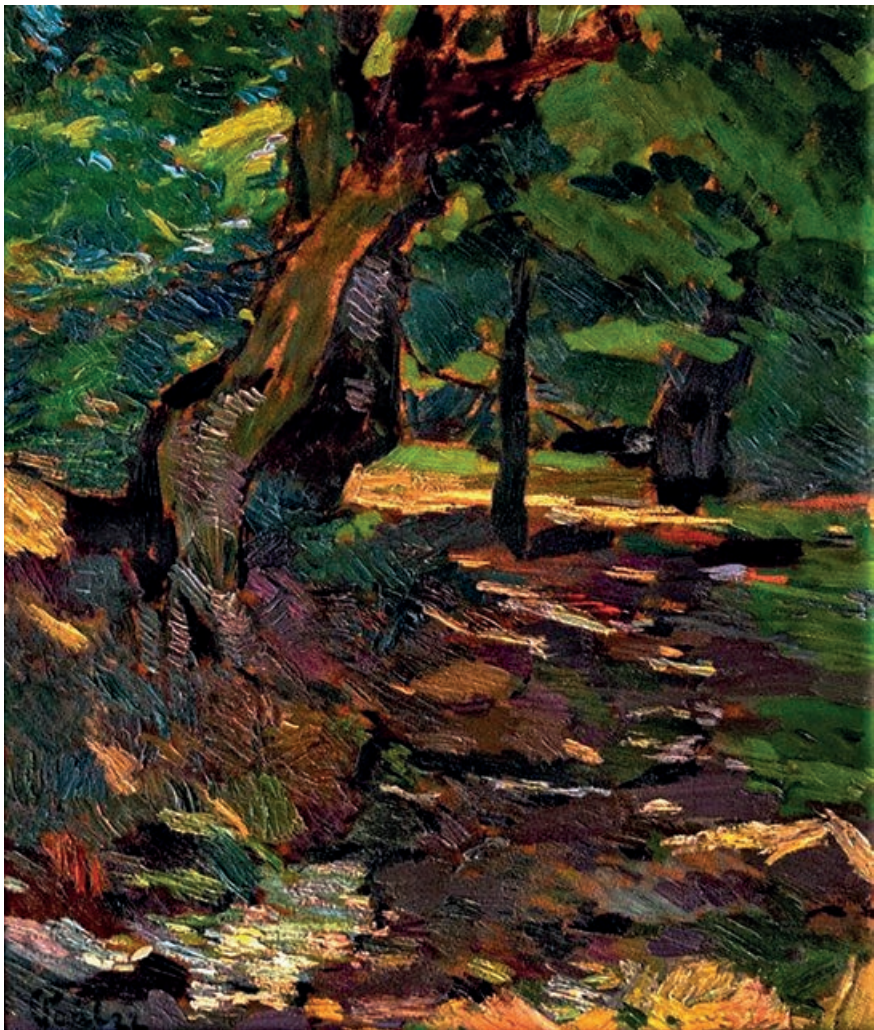
Paál Albert: *Vihar után*, vászon, olaj, 80,5x70 cm, j. n.

Paál Albert: *Halászok*, 1920, karton, olaj, 59x49,5 cm, j. b. l.: Paál 1920

Paál Albert: *Cigányasszonyok*, 1931, vászon, olaj, 120x99 cm, j. b. l.: Paál
(Aradi Múzeumi Komplexum, Arad, Románia)

Paál Albert: *Napfényes erdő*, karton, olaj, 57,4x49,5 cm
(Művészeti Múzeum, Nagybánya, Románia)

Paál Albert: *Nagybánya*, karton, olaj, 49x59,5 cm, j. j. l.: Paál

Paál Albert: *Lápos-völgyi táj*, 1935, vászon, olaj, 65x75 cm, j. b. l.: Paál 935
(Magángyűjtemény, Bp.)

Paál Albert: *Nagybányai tél*, 1923, vászon, olaj, 62x72 cm, j. b. l.: Paál Albert
(Takács Péter gyűjteménye)

Paál Albert: *Udvar*, vászon, olaj, 60x70 cm, j. b. l.: Paál Albert

Paál Albert: *Kastélykert*, 1932, vászon, olaj, 90,5x100,5 cm, j. j. l: Paál 1932

Paál Albert: *Solymosi vár*, 1932, falemez, olaj, 36,5x49 cm, j. b. l.: Paál Albert

Paál Albert: *Nagybánya látképe a Zazar felől*, falemez, olaj, 44,5x49,5 cm, j. b. l.: Paál Albert (Magángyűjtemény, Bp.)

Paál Albert: *Zazar*, karton, olaj, 40x50 cm, j. j. l.: Paál Albert (Magángyűjtemény, Bp.)

Paál Albert: *Fenyőerdő*, falemez, olaj, 60x50 cm, j. j. l.: Paál
(Takács Péter gyűjteménye)

Paál Albert: *Nagybánya környéki táj*, 1932, kromolitográfia, 20x19,5 cm,
j. b. l.: Paál 1932

Paál Albert: *Fiú képmás*, 1954, papír, szén, 34,5x24,5 cm, j. b. l.: Paál – a dedikáció elmosódott az évszámot kivéve (Mihalik Virág, Warrnambool, Ausztrália)

Paál Albert: *Rőzsehordó az erdőben*, vászon, olaj, 55x60,5 cm, j. j. l.: Paál Albert

Paál Albert: *Udvar*, vászon, olaj, 46x50 cm, j. j. l.: Paál Albert
(Kende László tul. Bp.)

Tartalom

Emlékeink Paál Albertről.....	5
Sümei György: Megjegyzések a Paál László dokumentumokhoz.....	6
Paál Gyula följegyzése a családjukról	8
Paál László levelei Paál Gyulának	13
Részletek Paál Berta, ikertestvérének, Paál Gyulának írott leveleiből, amelyekben László (Laczi) testvérét említi	15
A Magyarországi Közlöny (Temesvár) levele Paál Gyulának, 1903. november 10.....	18
A Szépművészeti Múzeum titkárának a levele Paál Gyulának, 1907. szeptember 18.	19
Kammerer Ernő levele Paál Gyulának, 1907. december 12.	19
Paál Gyula: Nyilatkozat, 1908. november 5.	20
Paál László rokonai nyomorban (<i>Világ</i> , 1911. szept. 22.)	21
Dr. Lázár Béla levele Paál Gyulának, 1916. március 6.	21
Sümei György: Paál Albert festőművész	22
Paál Albert festőművész Magyarországon.....	31
Levelek Paál Alberthez és Paál Gyulához	33
1. Thorma János Paál Albertnek, 1911. július 19.....	33
2. Thorma János Paál Albertnek, 1911. augusztus 10.....	34
3. Ferenczy Károly Paál Gyulának, 1912. július 26.....	35
4. Arad sz. kir. város törvényhatósági bizottsága határozata Paál Albert segélyéről, 1913. március 22.	35
5. Ferenczy Károly Paál Albertnek, [1913.] április 21.....	36
6. Réti István Paál Gyulának, 1913. május 14.....	36
7. Thorma János levele Paál Albertnek, 1915. május 17.	37
8. Thorma János levele Paál Albertnek, 1916. január 21.	37
9. Thorma János Paál Albertnek, 1916. március 3.	38
10. Thorma János Paál Gyulának, 1916. március 20.	38
Paál Albert sajtójából:	
A festőiskola látogatói (<i>Nagybánya</i> , 1913. júl. 17.).....	39
A festőiskola (<i>Nagybánya</i> , 1914. júl. 9.).....	39
Daday Gerő: Nagybánya művészi élete napjainkban (<i>Erdélyi Szemle</i> , 1920. szept. 25.....	39
A képzőművészeti kiállítás (<i>Szemle</i> , 1921. 5-6. sz.).....	39
Figyelő: Hány képet adott el a kolozsvári képzőművészeti szalon? (<i>Tükör</i> , 1921. márc. 31.).....	39
Dr. Delmei Gyula Paál Albertnek, 1922. október 18.....	40

K. A.: Paál Albert képkiallítása (<i>Temesvári Hirlap</i> , 1923. ápr. 4.).....	40
(k. j.): Paál Albert (<i>Aradi Közlöny</i> , 1923. szept. 30.)	41
Fáskerti Tibor: Paál Albert aradi kiállításáról (<i>Vasárnapi Ujság</i> , 1923. okt. 28.).....	42
Fehér-fekete malom (Aradi Közlöny, 1924. jan. 5.)	43
Balla Béla, Kiss Károly és Paál Albert képkiallítása (<i>Nagyváradai Napló</i> , 1924. máj. 8.)	43
Balla Béla, Kiss Károly és Paál Albert kiállítása (<i>Nagyváradai Napló</i> , 1924. máj. 11.)	43
Balla, Kiss és Paál kiállításáról (<i>Nagyváradai Napló</i> , 1924. máj. 22.).....	44
Balla Béla: Három művészről és hogyan kell képeket gyűjteni (<i>Nagyváradai Napló</i> , 1924. máj. 27.)	44
(k. s.): A szezonkezdő tárlat (<i>Aradi Közlöny</i> , 1924. szept. 11.)	45
(p-i g-a): Arad képzőművészei a kiállításon (<i>Aradi Közlöny</i> , 1925. aug. 2.).....	46
Téves lakásrekvirálás (<i>Közlöny</i> , 1925, nov. 21.)	46
Aradi festőművész Párizsban (<i>Aradi Közlöny</i> , 1925. nov. 27.)	46
Paál Albert ismert nevű aradi festőművész (<i>Aradi Közlöny</i> , 1926. szept. 18.)	47
(Sr.): Paál Albert képkiallítása (<i>Aradi Ujság</i> , 1926. szept. 22.).....	47
R.: Wolff Károly és Paál Albert kiállítása (<i>Temesvári Hirlap</i> , 1926. dec. 2.).....	47
Gara Ernő: Néhány lelkes szó egy aradi tárlatról (<i>Brassói Lapok</i> , 1928. márc. 14.)	48
Paál Albert képkiallítása (<i>Máramaros</i> , 1929. november 17.)	49
SÁR.: Miért nem ment el Paál Albert festő Paál László barbizoni emléktáblájának leleplezésére (<i>Aradi Közlöny</i> , 1930. jún. 26.)	50
Paál Albert aradi festőművész mentette meg az öngyilkos Bár Floricát (<i>Aradi Közlöny</i> , 1930. szept. 20.)	51
Aradi művészek karácsonyi vállalkozása (<i>Aradi Közlöny</i> , 1930. dec. 7.).....	52
Paál László képzőművészeti társaság Aradon (<i>Aradi Közlöny</i> , 1930. dec. 7.).....	52
Keddig tart az aradi festőművészek karácsonyi tárlata (<i>Aradi Közlöny</i> , 1930. dec. 21.)	52
(-i.): Az aradi festőművészek kollektív kiállítása a Kultúrpalotában (<i>Aradi Közlöny</i> , 1932. dec. 13.)	53
Tizenhat aradi festőművész harca az aradi napilapokkal (<i>Erdélyi Lapok</i> , 1932. dec. 18.)	53
Aradi festők képkiallítása	53
Magyar bál Lipován (Lippán) Nagy lelkesedéssel választották meg a Magyar Párt lipovai tagozatának új tisztikarát (<i>Temesvári Hirlap</i> , 1934. nov. 27.)	54

Bíró József: A mai erdélyi képzőművészet (<i>Magyar Szemle</i> , 1937. 2. sz. 159-167.)	54
Dr. Bédi Imre: Kelet (<i>Láthatár</i> , 1942. augusztus, X. évf. 8. sz. 185.)	54
Romániai Magyar Népközösség Arad-városi tagozata Képzőművészeti alosztály Paál Albertnek, 1942. december 11.	55
Festészeti és szobrászati kiállítás 20-31. decembrie 1942 (katalógus)	56
Jegyzék.....	56
A délerdélyi magyar képzőművészek kiállítása (<i>Ellenzék</i> , 1943. aug. 17.)	56
Nagy Géza: Dél-Erdély irodalmi és művészeti élete (<i>Hitel</i> , 1943. 8. sz. 510-512.)	56
Igazolvány, 1943. október 9.....	57
Komoly művészi élmény (<i>Szabad Nép</i> , 1948. május 8.)	58
Önéletrajzi részletek Paál Albert kihallgatási jegyzőkönyveiből, 1957. júl. 17., aug. 29.....	58
Paál Albert levele a Belügyminisztérium Orsz. Rendőrfőkapitányság Vezetőjének, 1959. március 10.	59
Paál Albert a Legfőbb Ügyészségnek, 1959. május 6.	60

ISBN 978-615-5436-55-0

3900 Ft

9 786155 436550